

Γκρεμίζοντας τη Σκάλα: Η «Αληθινή» Ιστορία του Ελεύθερου Εμπορίου*

HA-JOON CHANG

Μετάφραση: ΑΡΙΑΔΝΗ ΑΛΑΒΑΝΟΥ

Εισαγωγικό Σημείωμα

Ο Ha-Joon Chang (Χα-Τζουν Τσανγκ) διδάσκει (*Reader*) Πολιτική Οικονομία της Ανάπτυξης στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ, και είναι διεθνώς γνωστός για τις επιστημονικές εργασίες και αντίστοιχες δημόσιες παρεμβάσεις του στο πεδίο της Εθνικής Βιομηχανικής και Εμπορικής Πολιτικής, των Διεθνών Οικονομικών, και της κριτικής της μυθολογίας-ιδεολογίας του «Ελεύθερου Εμπορίου». Το παρόν άρθρο αντλεί από το βιβλίο του: *Kicking Away the Ladder—Development Strategy in Historical Perspective* (Anthem Press, 2002).**

Το άρθρο συνιστά διεξοδική ανάλυση της ιστορίας των κεφαλαιοκρατικών διεθνών εμπορικών ανταλλαγών, καθώς και των αντίστοιχων εθνικών πολιτικών, ενώ στόχος του είναι: «να αναθεωρηθούν σε βάθος, στη δημόσια συζήτηση περί της εμπορικής πολιτικής και ευρύτερα περί της παγκοσμιοποίησης, ορισμένες βασικές κυρίαρχες απόψεις.».

Το σύνολο των εργασιών και παρεμβάσεων του Ha-Joon Chang έχει ιδιαίτερη σημασία για την πατρίδα μας, δεδομένης, ιδίως, της υπαγωγής της στο εγχείρημα της Κεφαλαιοκρατικής Υπερολοποίησης, δηλαδή στην Ευρωζώνη-Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία συνιστά, στην πραγματικότητα, την διεθνώς πιο προωθημένη διαδικασία διεθνικής, διαπεριφερειακής και διαταξικής *πόλωσης*. Ειδικότερα, η σημασία του είναι τόσο *κριτική*, δηλαδή για την – ενάντια στον και πέρα από τον κυρίαρχο, «αριστερό και δεξιό», κομφουζιονισμό – ανατομή των εξελίξεων, οι οποίες έχουν συντελεστεί (και θα συντελεστούν), όσο και *θετική*, δηλαδή για τη συγκρότηση νέας, πανεθνικής οικονομικής πολιτικής και, εν συνεχεία, το διεθνικό συντονισμό μεταξύ τέτοιων πολιτικών.

Ήδη, πριν από πολλές δεκαετίες, η Joan Violet Robinson (1903-1983) διευκρίνιζε και, ταυτοχρόνως, προειδοποιούσε: «Σε κάθε εποχή, οι νόμοι των διεθνών οικονομικών σχέσεων καθορίζονται έτσι ώστε να εξυπηρετούνται οι σκοποί της χώρας εκείνης, η οποία είναι τότε η πιο δυνατή και η οποία έχει να αποκομίσει τα περισσότερα οφέλη από αυτού του είδους τις οικονομικές σχέσεις.».

Θεόδωρος Μαριόλης

* Πηγή:

http://www.personal.ceu.hu/corliss/CDST_Course_Site/Readings_old_2012_files/Ha-Joon%20Chang%20-%20Kicking%20Away%20the%20Ladder-The%20%E2%80%9CReal%20%9D%20History%20of%20Free%20Trade.pdf

** Αναλυτικά, βιογραφικά και εργογραφικά, στοιχεία για τον συγγραφέα βρίσκονται στην ιστοσελίδα του:

<http://hajoongchang.net/>

1. Εισαγωγή

Στον νεοφιλελεύθερο λόγο περί παγκοσμιοποίησης, κεντρική θέση κατέχει η πεποίθηση ότι το ελεύθερο εμπόριο, περισσότερο από ό,τι οι ελεύθερες κινήσεις του κεφαλαίου ή της εργασίας, αποτελεί το κλειδί για την παγκόσμια ευημερία. Επίσης, πολλοί μη ενθουσιώδεις οπαδοί όλων των πτυχών της παγκοσμιοποίησης – από τον ειδικό στο ελεύθερο εμπόριο οικονομολόγο Jagdish Bhagwati, ο οποίος υποστηρίζει τους κεφαλαιακούς ελέγχους, μέχρι κάποιες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) που κατηγορούν τις ανεπτυγμένες χώρες ότι δεν ανοίγουν τις αγορές τους για τα αγροτικά προϊόντα – φαίνεται να συμφωνούν ότι το ελεύθερο εμπόριο αποτελεί το πιο ευεργετικό, ή τουλάχιστον το λιγότερο αμφιλεγόμενο, στοιχείο της παγκοσμιοποίησης.

Εν μέρει, η πίστη στο ελεύθερο εμπόριο που διακατέχει τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης προκύπτει από την πεποίθηση ότι η οικονομική θεωρία έχει τεκμηριώσει αδιάψευστα την ανωτερότητα του ελεύθερου εμπορίου, παρόλο που υπάρχουν κάποια επίσημα μοντέλα που δείχνουν ότι το ελεύθερο εμπόριο μπορεί να μην είναι η άριστη πρακτική. Ωστόσο, ακόμη και αυτοί που κατασκευάζουν αυτά τα μοντέλα, όπως ο Πολ Κρούγκμαν, εξακολουθούν να υποστηρίζουν ότι το ελεύθερο εμπόριο είναι καλύτερη πολιτική, επειδή οι παρεμβατικές εμπορικές πολιτικές υπόκεινται σχεδόν μετά βεβαιότητα σε πολιτικές καταχρήσεις. Στους υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου, ακόμη πιο ισχυρή είναι η πεποίθηση ότι η ιστορία τους δικαιώνει. Στο κάτω κάτω, ρωτούν οι αμύντορες του ελεύθερου εμπορίου, μήπως δεν πλούτισαν όλες οι ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου μέσω του ελεύθερου εμπορίου; Και απορούν: τι να έχουν άραγε στο μυαλό τους ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες, όταν αρνούνται να υιοθετήσουν αυτή τη δοκιμασμένη συνταγή οικονομικής ανάπτυξης;

Ωστόσο, μια πιο ενδελεχής εξέταση της ιστορίας του καπιταλισμού αποκαλύπτει μια πολύ διαφορετική εκδοχή από αυτήν που υποστηρίζουν (Chang, 2002). Όπως θα τεκμηριώσουμε λεπτομερώς σ' αυτή την εργασία, όταν σχεδόν όλες οι σημερινές ανεπτυγμένες χώρες ήταν ακόμη αναπτυσσόμενες δεν ασκούσαν το ελεύθερο εμπόριο (ούτε ακολουθούσαν μη παρεμβατικές [*laissez-faire*] πολιτικές στη βιομηχανία, ως το εγχώριο ισοδύναμό του). Αντιθέτως, ενίσχυαν τους εθνικούς τους κλάδους μέσω δασμών, επιδοτήσεων και άλλων μέτρων. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το χάσμα ανάμεσα στις «πραγματικές» και τις «φανταστικές» ιστορίες της εμπορικής πολιτικής είναι μεγαλύτερο όσον αφορά τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες, όπως συμβατικά πιστεύεται, έφτασαν στην κορυφή της οικονομικής ιεραρχίας του κόσμου υιοθετώντας το ελεύθερο εμπόριο, όταν άλλες χώρες ήταν προσηλωμένες στις ξεπερασμένες πολιτικές κρατικής ρύθμισης του εμπορίου (μερ-

καντιλισμό/εμποροκρατία). Στην πραγματικότητα, αυτές οι δύο χώρες συχνά ήταν οι πρωτοπόροι και οι πιο ένθερμοι χρήστες του *παρεμβατικού* εμπορίου και των μέτρων βιομηχανικής πολιτικής στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξής τους.

Η, με βάση τα ιστορικά γεγονότα, αποκάλυψη του μύθου του ελεύθερου εμπορίου υποδεικνύει ότι είναι επιτακτική η ανάγκη να αναθεωρηθούν σε βάθος, στη δημόσια συζήτηση περί της εμπορικής πολιτικής και ευρύτερα περί της παγκοσμιοποίησης, ορισμένες βασικές κυρίαρχες απόψεις.

2. Η «Επίσημη Ιστορία του Καπιταλισμού» και οι Περιορισμοί της

Η «επίσημη ιστορία του καπιταλισμού», που διαποτίζει τη σύγχρονη δημόσια συζήτηση περί εμπορικής πολιτικής, οικονομικής ανάπτυξης και παγκοσμιοποίησης, εκτυλίσσεται ως εξής:

Από τον 18ο αιώνα, η Βρετανία απέδειξε την ανωτερότητα της ελεύθερης αγοράς και της πολιτικής του ελεύθερου εμπορίου νικώντας την παρεμβατική Γαλλία, κύρια ανταγωνίστριά της εκείνη την εποχή, και καθιερώθηκε ως η μεγαλύτερη οικονομική δύναμη στον κόσμο. Από τότε, ιδίως, που εγκατέλειψε – το 1846 – την αξιοθρήνητη προστασία της στα αγροτικά προϊόντα («Νόμοι για τα Σιτηρά»)^{***} και άλλα κατάλοιπα των παλιών εμποροκρατικών προστατευτικών μέτρων, κατόρθωσε να παίξει το ρόλο του αρχιτέκτονα και της δεσπόζουσας δύναμης στη νέα «φιλελεύθερη» παγκόσμια οικονομική τάξη πραγμάτων. Εκείνη η φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη πραγμάτων, η οποία τελειοποιήθηκε περί το 1870, βασιζόταν στις βιομηχανικές πολιτικές του *laissez-faire* στο εσωτερικό της χώρας, σε χαμηλούς φραγμούς στις διεθνείς ροές προϊόντων, κεφαλαίου και εργασίας και στη μακροοικονομική σταθερότητα, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, που διασφαλιζόταν με τον κανόνα του χρυσού και την αρχή των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών. Ακολούθησε μια περίοδος πρωτοφανούς ευημερίας.

Δυστυχώς, σύμφωνα μ' αυτή την αφήγηση, η κατάσταση άρχισε να επιδεινώνεται με τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αντιδρώντας στην αστάθεια του παγκόσμιου οικονομικού και πολιτικού συστήματος που επακολούθησε, οι χώρες άρχισαν να υψώνουν και πάλι εμπορικούς φραγμούς. Στα 1930, οι ΗΠΑ εγκατέλειψαν κι αυτές το ελεύθερο εμπόριο και επέβαλαν δασμούς, με το διαβόητο δασμολόγιο Smoot-Hawley, το οποίο ο Jagdish Bhagwati έχει

^{***} Οι «Νόμοι για τα Σιτηρά» (1815-1846) επέβαλαν περιορισμούς και δασμούς στα εισαγόμενα σιτηρά και αποσκοπούσαν στην προστασία των εγχώριων παραγωγών (επί της ουσίας, των συμφερόντων των γαιοκτημόνων). Ο David Ricardo επιχειρηματολόγησε ενάντια σε αυτούς τους περιορισμούς και τάχθηκε υπέρ του ελεύθερου εμπορίου, αναπτύσσοντας τη θεωρία του περί «συγκριτικού πλεονεκτήματος», στο 7^ο κεφάλαιο του βιβλίου του *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας* (1^η έκδοση το 1817, 3^η και τελευταία έκδοση το 1821) (Σ.τ.Μ.)

αποκαλέσει «την πιο ορατή και δραματική πράξη της αντιεμπορικής τρέλας» (Bhagwati, 1985, σ. 22, υποσ. 10). Τελικά, το παγκόσμιο σύστημα ελεύθερου εμπορίου τερματίστηκε το 1932, όταν η Βρετανία, μέχρι τότε πρωταθλήτρια του ελεύθερου εμπορίου, υπέκυψε στον πειρασμό και υιοθέτησε και πάλι δασμούς. Η συρρίκνωση και η αστάθεια της παγκόσμιας οικονομίας, που επήλθε ως αποτέλεσμα, και στη συνέχεια ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος κατέστρεψαν τα τελευταία κατάλοιπα της πρώτης παγκόσμιας φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων.

Και η αφήγηση συνεχίζεται ως εξής: μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, επιτεύχθηκε σημαντική πρόοδος στη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου μέσω των πρώτων συνομιλιών για τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (*General Agreement on Trade and Tariffs – GATT*). Ωστόσο, δυστυχώς, μέχρι τη δεκαετία του 1970, στις οικονομικές αποφάσεις του ανεπτυγμένου κόσμου κυριαρχούσαν οι απόψεις που προέκριναν την κρατική παρέμβαση στην οικονομική διαχείριση (*dirigiste*) και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 οι απόψεις αυτές κυριαρχούσαν επίσης στον αναπτυσσόμενο κόσμο (όπως και στον κομμουνιστικό έως την κατάρρευσή του, το 1989).

Ευτυχώς όμως, όπως λέγεται, με την εμφάνιση του νεοφιλελευθερισμού, από τη δεκαετία του 1980, οι παρεμβατικές πολιτικές εγκαταλείφθηκαν ως επί το πλείστον σε όλο τον κόσμο, εφόσον ο νεοφιλελευθερισμός δίνει έμφαση στη μείωση του μεγέθους του κρατικού τομέα/μικρό κράτος, στις πολιτικές του *laissez-faire* και στο διεθνές άνοιγμα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ιδίως στον αναπτυσσόμενο κόσμο, η οικονομική μεγέθυνση είχε αρχίσει να παραπαίει στις περισσότερες χώρες εκτός από αυτές της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας οι οποίες ήδη ακολουθούσαν «καλή» πολιτική (της ελεύθερης αγοράς και του ελεύθερου εμπορίου). Η εν λόγω αποτυχία στην οικονομική μεγέθυνση, που συχνά εκδηλώθηκε με τις οικονομικές κρίσεις των αρχών της δεκαετίας του 1980, αποκάλυψε τα όρια του παρωχημένου παρεμβατισμού και προστατευτισμού. Το αποτέλεσμα ήταν να αποδεχθούν οι περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες τις «πολιτικές μεταρρυθμίσεις» σε νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση.

Όταν συνδυάστηκαν με την καθιέρωση των νέων παγκόσμιων θεσμών διακυβέρνησης, που τους αντιπροσώπευε ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ – *World Trade Organization – WTO*), αυτές οι αλλαγές πολιτικής σε εθνικό επίπεδο δημιούργησαν ένα νέο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, συγκρίσιμο στη δυναμική του ευημερία μόνο με την πρώιμη «χρυσή εποχή» του φιλελευθερισμού (1870–1914). Ο Ρενάτο Ρουτζιέρο, πρώτος γενικός διευθυντής του ΠΟΕ, υποστήριξε λοιπόν ότι χάρη σ' αυτή τη νέα διεθνή τάξη πραγμάτων, έχουμε πλέον «τη δυνατότητα να εξαλείψουμε την παγκόσμια φτώχεια

στις αρχές του επόμενου [21ου] αιώνα – μια ιδέα που ήταν ουτοπική μόλις πριν από ελάχιστες δεκαετίες, αλλά αποτελεί μια πραγματική δυνατότητα σήμερα» (1998, σ. 131).

Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή η αφήγηση παρουσιάζει μια θεμελιώδη παραπλανητική εικόνα, που όμως δεν είναι λιγότερο ισχυρή. Και θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι, υπό κάποια έννοια, ο ύστερος 19ος αιώνας μπορεί, όντως, να περιγραφεί ως μια εποχή του *laissez-faire*.

Κατ' αρχάς, υπήρξε μια περίοδος στα τέλη του 19ου αιώνα, αν και αρκετά σύντομη, που τα φιλελεύθερα εμπορικά καθεστώτα επικρατούσαν σε μεγάλα τμήματα της παγκόσμιας οικονομίας. Ανάμεσα στο 1860 και στο 1880, πολλές ευρωπαϊκές χώρες μείωσαν ουσιαστικά τη δασμολογική προστασία (βλ. Πίνακα 1). Ταυτόχρονα, ο υπόλοιπος κόσμος αναγκάστηκε να ασκεί το ελεύθερο εμπόριο, μέσω της αποικιοκρατίας και μέσω άνισων συμφωνιών στις περιπτώσεις των ελάχιστων, κατ' όνομα, «ανεξαρτήτων» χωρών (όπως οι λατινοαμερικανικές, η Κίνα, η Ταϊλάνδη [τότε Σιάμ] και η Τουρκία [τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία], ακόμη και η Ιαπωνία μέχρι το 1911). Βεβαίως, εμφανή εξαίρεση ως προς αυτό αποτελούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες διατηρούσαν υψηλούς δασμολογικούς φραγμούς ακόμη και κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου (βλ. Πίνακα 1). Όμως, δεδομένου του ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αντιπροσώπευαν τότε ένα σχετικά μικρό τμήμα της παγκόσμιας οικονομίας, δεν είναι εντελώς αναιτιολόγητο να υποστηρίξουμε ότι αυτή ήταν η πιο κοντινή στο ελεύθερο εμπόριο κατάσταση στην οποία έχει φτάσει ποτέ ο κόσμος.

Πίνακας 1. Μέσοι δασμολογικοί συντελεστές σε βιομηχανικά προϊόντα – επιλεγμένες χώρες στα πρώιμα στάδια ανάπτυξής τους (Σταθμισμένος μέσος όρος – ως ποσοστά αξίας)[1]

	1820 [2]	1875 [2]	1913	1925	1931	1950
Αυστρία [3]	R	15–20	18	16	24	18
Βέλγιο [4]	6–8	9–10	9	15	14	11
Δανία	25–35	15–20	14	10	n.a.	3
Γαλλία	R	12–15	20	21	30	18
Γερμανία [5]	8–12	4–6	13	20	21	26
Ιταλία	n.a.	8–10	18	22	46	25
Ιαπωνία [6]	R	5	30	n.a.	n.a.	n.a.
Ολλανδία [4]	6–8	3–5	4	6	n.a.	11
Ρωσία	R	15–20	84	R	R	R
Ισπανία	R	15–20	41	41	63	n.a.
Σουηδία	R	3–5	20	16	21	9
Ελβετία	8–12	4–6	9	14	19	n.a.
Ηνωμένο Βασίλειο	45–55	0	0	5	n.a.	23
Ηνωμένες Πολιτείες	35–45	40–50	44	37	48	14

Πηγή: Bairoch (1993), σ. 40, Πίνακας 3.3.

Σημειώσεις:

R = Πολυάριθμοι και σημαντικοί περιορισμοί στις εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, συνεπώς οι μέσοι δασμολογικοί συντελεστές δεν έχουν νόημα.

1. Η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank 1991, σ. 97, Box table 5.2) παρέχει έναν παρόμοιο πίνακα, που εν μέρει αντλεί από τις μελέτες του Bairoch, οι οποίες σχηματίζουν τη βάση του παραπάνω πίνακα. Ωστόσο, τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, αν και στις περισσότερες περιπτώσεις μοιάζουν πολύ μ' αυτά του Bairoch, είναι μη-σταθμισμένοι μέσοι όροι, οι οποίοι προφανώς προτιμώνται λιγότερο από τα στοιχεία σταθμισμένων μέσων όρων που παρέχει ο Bairoch.

2. Συντελεστές κατά προσέγγιση, δίνουν ένα φάσμα μέσων και όχι ακραίων τιμών.

3. Αυστροουγγαρία πριν από το 1925.

4. Το 1820, το Βέλγιο ήταν ενωμένο με την Ολλανδία.

5. Το στοιχείο του 1820 είναι μόνο για τη Ρωσία.

6. Πριν από το 1911, η Ιαπωνία ήταν υποχρεωμένη να διατηρεί χαμηλούς δασμολογικούς συντελεστές (μέχρι 5%) μέσω μιας σειράς «ανισότιμων συμφωνιών» με ευρωπαϊκές χώρες και με τις ΗΠΑ. Ο πίνακας της Παγκόσμιας Τράπεζας, που παρατίθεται στη σημείωση 1 παραπάνω, δίνει τον μη-σταθμισμένο μέσο όρο δασμολογικών συντελεστών της Ιαπωνίας για όλα τα προϊόντα (και όχι μόνο για τα βιομηχανικά), για τα έτη 1925, 1930, 1950, ως: 13%, 19%, 4%, αντιστοίχως.

Το πιο σημαντικό είναι πως το εύρος της κρατικής παρέμβασης πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν αρκετά περιορισμένο βάσει σύγχρονων κριτηρίων. Τα κράτη είχαν περιορισμένη δυνατότητα άσκησης πολιτικής μέσω των προϋπολογισμών, διότι, στις περισσότερες χώρες, δεν υπήρχαν φόροι εισοδήματος^[1] και κυριαρχούσε το δόγμα του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού. Είχαν επίσης περιορισμένη δυνατότητα άσκησης νομισματικής πολιτικής, διότι σε πολλά από αυτά δεν υπήρχε κεντρική τράπεζα και ο κανόνας του χρυσού περιόριζε την ελευθερία άσκησης της δικής τους πολιτικής.^[2] Επίσης ασκούσαν περιορισμένο έλεγχο στους επενδυτικούς πόρους, εφόσον κατείχαν ή ρύθμιζαν ελάχιστα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και βιομηχανικές επιχειρήσεις. Μια κατά τι παράδοξη συνέπεια όλων αυτών των περιορισμών ήταν το ότι η δασμολογική προστασία αποτελούσε ένα πολύ πιο σημαντικό εργαλείο πολιτικής τον 19ο αιώνα από ό,τι στην εποχή μας.

Παρ' όλους τους περιορισμούς, όπως θα δούμε σύντομα, σχεδόν όλες οι ανεπτυγμένες χώρες της σημερινής εποχής (ή *Now-Developed Countries* – *NDC*/σημερινές ανεπτυγμένες χώρες) που χρησιμοποίησαν ενεργητικά το παρεμβατικό εμπόριο και τις βιομηχανικές πολιτικές στόχευαν στην προώθηση/ενίσχυση και όχι απλώς στην «προστασία», και αυτό θα πρέπει να τονιστεί, των νηπιακών βιομηχανικών τους κλάδων κατά τις περιόδους που προσπαθούσαν να φτάσουν σε συγκρίσιμο, ή σε καλύτερο, οικονομικό επίπεδο με άλλες χώρες.^[3]

3. Ιστορία της Εμπορικής και Βιομηχανικής Πολιτικής των Σημερινών Ανεπτυγμένων Χωρών

3.1. Βρετανία

Ως πνευματική πηγή των σύγχρονων δογμάτων της ελεύθερης αγοράς και ως η μόνη χώρα που μπορεί να ισχυριστεί ότι άσκησε απόλυτα ελεύθερο εμπόριο τουλάχιστον μέχρι ενός ορισμένου σημείου, η Βρετανία θεωρείται ευρέως ότι αναπτύχθηκε χωρίς σημαντική κρατική παρέμβαση. Ωστόσο, αυτός ο ισχυρισμός δεν θα μπορούσε να είναι πιο μακριά από την αλήθεια.

Η Βρετανία εισήλθε στη μετα-φεουδαρχική εποχή της (13ος προς 14ο αιώνα) ως μια σχετικά καθυστερημένη οικονομία. Βασιζόταν στις εξαγωγές ακατέργαστου μαλλιού και, σε μικρότερο βαθμό, μάλλινου υφάσματος χαμηλής προστιθέμενης αξίας στις τότε πιο ανεπτυγμένες Κάτω Χώρες (Ramsay, 1982, σ. 59, Davies, 1999, σ. 348). Πιστεύεται ότι ο Εδουάρδος ο Γ' (1312–1377) ήταν ο πρώτος βασιλιάς που επιχείρησε σκόπιμα να αναπτύξει την εγχώρια βιομηχανία μάλλινων υφασμάτων. Φορούσε μόνο αγγλικά ρούχα^[4] για να δώσει το παράδειγμα, έφερε Φλαμανδούς υφαντές, συγκεντροποίησε το ε-

μπόριο του ακατέργαστου μαλλιού και απαγόρευσε την εισαγωγή μάλλινων υφασμάτων (Davies, 1999, σ. 349, Davis, 1966, σ. 281).

Περαιτέρω ώθηση δόθηκε από τους μονάρχες Τιδόρ. Τον 18ο αιώνα, ο πασίγνωστος έμπορος, πολιτικός και συγγραφέας του *Ροβινσώνα Κρούσου*, Ντάνιελ Νταφόε, περιγράφει αυτή την πολιτική στο σχεδόν ξεχασμένο σήμερα βιβλίο του *A Plan of the English Commerce* (1728). Σ' αυτό το βιβλίο, παρουσιάζει αρκετά λεπτομερώς πώς οι Τιδόρ, ιδίως ο Ερρίκος ο Ζ' (1485–1509), μετασχημάτισαν την Αγγλία από εξαγωγέα ακατέργαστου μαλλιού στην πιο αξιοθαύμαστη χώρα του κόσμου στη βιομηχανία μάλλινων υφασμάτων (σσ. 81–101). Σύμφωνα με τον Νταφόε, από το 1489, ο Ερρίκος ο Ζ' εκτόνησε σχέδια για την προώθηση της βιομηχανίας του μαλλιού, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν βασιλικές αποστολές για την ανεύρεση κατάλληλων τοποθεσιών, λαθροθηρία ειδικευμένων εργατών από τις Κάτω Χώρες, αύξηση των φορολογικών τελών στην εξαγωγή ακατέργαστου μαλλιού, ακόμη και, προσωρινά, πλήρη απαγόρευση των εξαγωγών του (Ramsay, 1982, όπου υπάρχουν περισσότερες λεπτομέρειες).

Για προφανείς λόγους, είναι δύσκολο να τεκμηριώσουμε τον ακριβή αντίκτυπο των πολιτικών υποστήριξης της νηπιακής βιομηχανίας που αναφέρονται παραπάνω. Ωστόσο, χωρίς αυτές, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο για τη Βρετανία να σημειώσει την αρχική επιτυχία της στην εκβιομηχάνιση, χωρίς την οποία πιθανώς θα ήταν αδύνατον να λάβει χώρα η Βιομηχανική Επανάστασή της.

Το σημαντικότερο γεγονός, όμως, στη βιομηχανική ανάπτυξη της Βρετανίας ήταν η μεταρρύθμιση που εφάρμοσε, το 1721, ο Ρόμπερτ Γουόλπολ, πρώτος Βρετανός πρωθυπουργός, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Γεωργίου του Α' (1660–1727). Προηγουμένως, οι πολιτικές της βρετανικής κυβέρνησης στόχευαν, εν γένει, στο να αποτυπώνουν τις εμπορικές δραστηριότητες και να αποκομίζουν κρατικά έσοδα. Ακόμη και η κρατική υποστήριξη της βιομηχανίας των μάλλινων εν μέρει είχε ως κίνητρο υπολογισμούς για την αποκόμιση κρατικών εσόδων. Αντιθέτως, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν μετά από το 1721 στόχευαν σκόπιμα στην ανάπτυξη βιομηχανικών κλάδων. Εισηγούμενος τον νέο νόμο, ο Γουόλπολ τόνισε, μέσω της ομιλίας του βασιλιά στο Κοινοβούλιο, τα εξής: «Είναι εμφανές ότι τίποτε δεν συμβάλλει τόσο πολύ στην προώθηση της δημόσιας ευημερίας όσο η εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων και η εισαγωγή ξένων πρώτων υλών» (όπως παρατίθεται στο List, 1885, σ. 40). Η νομοθεσία του 1721 και οι συμπληρωματικές αλλαγές πολιτικής που ακολούθησαν συμπεριλάμβαναν τα παρακάτω μέτρα (για λεπτομέρειες, βλ. Brisco, 1907, σσ. 131–33, σ. 148–55, σσ. 169–71, McCusker, 1996, σ. 358, Davis, 1966, σσ. 313–4). Πρώτα απ' όλα, μειώθηκαν ή καταργήθηκαν εξ ολο-

κλήρου οι δασμοί επί των εισαγόμενων πρώτων υλών που χρησιμοποιούνταν στη βιομηχανική παραγωγή. Δεύτερον, αυξήθηκαν οι επιστροφές φόρων επί εισαγόμενων πρώτων υλών για εξαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα. Τρίτον, καταργήθηκαν τα τέλη επί των εξαγωγών στα περισσότερα βιομηχανικά προϊόντα. Τέταρτον, αυξήθηκαν οι δασμοί στα εισαγόμενα ξένα βιομηχανικά προϊόντα. Πέμπτον, οι επιδοτήσεις των εξαγωγών (που τότε αποκαλούνταν «επιβραβεύσεις του εμπορίου») επεκτάθηκαν σε νέα είδη όπως στα προϊόντα από μετάξι και στην πυρίτιδα, ενώ οι υπάρχουσες εξαγωγικές επιδοτήσεις για την κατασκευή καραβόπανου και την επεξεργασία της ζάχαρης αυξήθηκαν. Έκτον, εφαρμόστηκε ένας κανονισμός για τον ποιοτικό έλεγχο των βιομηχανικών προϊόντων, ιδίως των υφαντουργικών, έτσι ώστε οι ανέντιμοι βιομήχανοι να μη στιγματίζουν τη φήμη των βρετανικών προϊόντων στις ξένες αγορές. Το πολύ ενδιαφέρον είναι πως αυτές οι πολιτικές, όπως και οι αρχές στις οποίες βασίζονταν, ήταν, παραδόξως, πανομοιότυπες με εκείνες που εφάρμοσαν χώρες όπως η Ιαπωνία, η Κορέα και η Ταϊβάν κατά τη μεταπολεμική περίοδο (βλ. παρακάτω).

Παρά το αυξανόμενο τεχνολογικό της προβάδισμα έναντι άλλων χωρών, η Βρετανία συνέχισε την πολιτική ενίσχυσης της βιομηχανίας της μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, η Βρετανία επέβαλε πολύ υψηλούς δασμούς στα βιομηχανικά προϊόντα ακόμη και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1820, περίπου δύο γενιές μετά την έναρξη της Βιομηχανικής Επανάστασής της.

Ωστόσο, στο τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων, το 1815, οι βιομήχανοι που αισθάνονταν όλο και πιο σίγουροι για τη θέση τους αύξησαν τις πιέσεις υπέρ του ελεύθερου εμπορίου στη Βρετανία. Παρόλο που έλαβε χώρα ένας γύρος μείωσης των δασμών στα 1833, η μεγάλη μεταβολή επήλθε το 1846, όταν ανακλήθηκε ο Νόμος για τα Σιτηρά και καταργήθηκαν οι δασμοί σε πολλά βιομηχανικά προϊόντα (Bairoch, 1993, σσ. 20–21).

Η ανάκληση του Νόμου για τα Σιτηρά θεωρείται κοινώς ως η έσχατη νίκη του κλασικού φιλελεύθερου οικονομικού δόγματος επί της λανθασμένης πολιτικής της κρατικής ρύθμισης του εμπορίου. Αν και δεν θα έπρεπε να υποτιμηθεί ο ρόλος της οικονομικής θεωρίας σ' αυτή τη μεταβολή πολιτικής, γίνεται, πιθανώς, καλύτερα κατανοητή ως μια πράξη «ιμπεριαλισμού του ελεύθερου εμπορίου» (ο όρος οφείλεται στους Gallagher & Robinson, 1953), η οποία αποσκοπούσε στο «να ανακόψει την κίνηση προς την εκβιομηχάνιση στην ηπειρωτική Ευρώπη, διευρύνοντας την αγορά για τα αγροτικά προϊόντα και τα πρωτογενή υλικά» (Kindleberger, 1978, σ. 196). Πράγματι, πολλοί ηγέτες της καμπάνιας για την ανάκληση του Νόμου για τα Σιτηρά, όπως ο πολιτικός Ρίτσαρντ Κόμπντεν και ο Τζον Μπόουρινγκ, του Εμπορικού Επιμελητηρίου, εί-

δαν την καμπάνιά τους ακριβώς υπ' αυτό το πρίσμα (Kindleberger, 1975, και Reinert, 1998).^[5] Η άποψη του Κόμπντεν αποκαλύπτεται με σαφήνεια στο ακόλουθο απόσπασμα: «Κατά πάσα πιθανότητα, το εργοστασιακό σύστημα δεν θα είχε αναπτυχθεί στην Αμερική και στη Γερμανία. Είναι δε ακόμη πιο βέβαιο ότι δεν θα μπορούσε να είχε ανθήσει, όπως άνθησε, τόσο στις δύο αυτές χώρες όσο και στη Γαλλία, το Βέλγιο και την Ελβετία, μέσω της ενθάρρυνσης των επιδοτήσεων που οι υψηλές τιμές τροφίμων του Βρετανού τεχνίτη πρόσφεραν στο βιομήχανο αυτών των χωρών που τρέφεται φθηνότερα» (*The Political Writings of Richard Cobden*, 1868, William Ridgeway, London, vol. 1, σ. 150, όπως παρατίθεται στο Reinert, 1998, σ. 292).

Όσο συμβολική κι αν ήταν η ανάκληση του Νόμου για τα Σιτηρά, οι περισσότεροι δασμοί καταργήθηκαν ύστερα από το 1860. Ωστόσο, η εποχή του ελεύθερου εμπορίου δεν διήρκεσε πολύ. Έληξε όταν η Βρετανία αναγνώρισε τελικά ότι είχε χάσει τη βιομηχανική υπεροχή της και επανεισήγαγε τους δασμούς σε μεγάλη κλίμακα, το 1932 (Bairoch, 1993, σσ. 27–8).

Σε αντίθεση λοιπόν με τη διαδεδομένη άποψη, το τεχνολογικό προβάδισμα της Βρετανίας που της επέτρεψε αυτή τη μεταβολή προς ένα καθεστώς ελεύθερου εμπορίου επιτεύχθηκε «στη βάση των υψηλών και μακροχρόνιων δασμολογικών φραγμών» (Bairoch, 1993, σ. 46). Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ο Φρίντριχ Λιστ, Γερμανός οικονομολόγος του 19ου αιώνα, που λανθασμένα είναι γνωστός (βλ. τμήμα 3.2 παρακάτω) ως ο πατέρας της θεωρίας περί «προστασίας της νηπιακής βιομηχανίας», έγραψε τα ακόλουθα αποσπάσματα:

«Είναι ένα σύννηθες, έξυπνο τέχνασμα, όταν κάποιος έχει φτάσει στην κορυφή του μεγαλείου να γκρεμίζει τη σκάλα με την οποία έχει ανέβει, προκειμένου να στερήσει τα μέσα ανόδου από άλλους που έρχονται μετά απ' αυτόν. Σ' αυτό έγκειται το μυστικό του κοσμοπολίτικου δόγματος του Άνταμ Σμιθ και των κοσμοπολίτικων τάσεων του σπουδαίου συγκαιρινού του, του Ουίλιαμ Πιτ, και όλων των διαδόχων του στις βρετανικές κυβερνήσεις. Κάθε χώρα, η οποία με προστατευτικούς δασμούς και με περιορισμούς στη ναυσιπλοΐα έχει υψώσει τη βιομηχανική ισχύ και το ναυτικό της σε τέτοιο βαθμό ανάπτυξης που καμία άλλη δεν αντέχει τον ελεύθερο ανταγωνισμό μαζί της, δεν μπορεί να κάνει τίποτε πιο έξυπνο από το να γκρεμίσει αυτές τις σκάλες του μεγαλείου της, να κηρύξει στα άλλα έθνη τα οφέλη του ελεύθερου εμπορίου και να διακηρύξει με μεταμέλεια ότι περιπλανήθηκε σε λάθος μονοπάτια και τώρα, για πρώτη φορά, κατόρθωσε να δει το φως το αληθινό [τα πλάγια έχουν προστεθεί]» (List, 1885, σσ. 295–6).

3.2. Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

Όπως έχουμε δει, η Βρετανία ήταν η πρώτη χώρα που χρησιμοποίησε επιτυχώς τη στρατηγική ενίσχυσης της βιομηχανίας της σε μεγάλη κλίμακα. Ωστόσο, ο πιο ενθουσιώδης χρήστης αυτής της στρατηγικής ήταν, πιθανώς, οι ΗΠΑ. Ο εξέχων ιστορικός της οικονομίας Paul Baïroch κάποτε τις αποκάλεσε «μητέρα και προμαχώνα του σύγχρονου προστατευτισμού» (Baïroch, 1993, σ. 30). Το γεγονός αυτό, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, σπανίως αναγνωρίζεται στη σύγχρονη γραμματεία, ιδίως την προερχόμενη από τις ΗΠΑ.^[6] Ωστόσο, δεν είναι καθόλου υπερβολική η έμφαση που δίνεται στη σημασία που είχε η προστασία της νηπιακής βιομηχανίας στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Από τις πρώτες ημέρες του αποικισμού, η προστασία της βιομηχανίας ήταν ένα πολιτικό ζήτημα που προκαλούσε αντιπαραθέσεις. Εξ αρχής, η Βρετανία δεν ήθελε να εκβιομηχανίσει τις αμερικανικές αποικίες της και εφάρμοζε ανάλογες πολιτικές (π.χ. , απαγορεύοντας βιομηχανικές δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας). Στην εποχή της ανεξαρτησίας, οι γαιοκτήμονες του Νότου ήταν αντίθετοι σε κάθε μορφή προστασίας και οι βιομήχανοι του Βορρά επιδίωκαν τον προστατευτισμό, όπως το εξέφραζε ο, μεταξύ άλλων, εκπρόσωπός τους Αλεξάντερ Χάμιλτον, πρώτος υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ (1789–1795).

Πράγματι, ο Αλεξάντερ Χάμιλτον, στις *Reports of the Secretary of the Treasury on the Subject of Manufactures* (1791), ήταν ο πρώτος που διατύπωσε συστηματικά τα επιχειρήματα υπέρ της προστασίας της βιομηχανίας στα πρώτα της βήματα και όχι ο Γερμανός οικονομολόγος Φρίντριχ Λιστ, όπως συχνά νομίζεται (Corden, 1974, κεφ. 8, Reinert, 1996). Στην πραγματικότητα, ο Λιστ ξεκίνησε ως υποστηρικτής του ελεύθερου εμπορίου και άρχισε να υποστηρίζει την προστασία της νηπιακής βιομηχανίας μετά την εξορία του στις ΗΠΑ (1825–1830) (Henderson, 1983, Reinert, 1998). Πολλοί διανοούμενοι και πολιτικοί των ΗΠΑ, κατά την περίοδο που η χώρα προσπαθούσε να προσεγγίσει τις χώρες που προηγούνταν ως προς την οικονομική μεγέθυνση, κατανόησαν ότι η θεωρία του ελεύθερου εμπορίου που υποστήριζαν οι Βρετανοί κλασικοί οικονομολόγοι δεν ταίριαζε στις ΗΠΑ. Έτσι, οι Αμερικανοί, ενάντια στις συμβουλές των μεγάλων οικονομολόγων όπως ο Άνταμ Σμιθ και ο Ζαν-Μπατίστ Σε, προστάτευσαν τους βιομηχανικούς κλάδους τους.^[7]

Στις *Reports* του , ο Χάμιλτον υποστήριξε ότι ο εξωτερικός ανταγωνισμός και οι «δυνάμεις της συνήθειας» συνεπάγονταν ότι οι νέοι βιομηχανικοί κλάδοι που θα μπορούσαν σύντομα να γίνουν διεθνώς ανταγωνιστικοί (οι «νηπιακές βιομηχανίες»)^[8] δεν θα αναπτύσσονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρά μόνο εάν οι αρχικές απώλειες αντισταθμίζονταν με κρατική βοήθεια (Dorfman & Tugwell, 1960, σσ. 31–32, Conkin, 1980, σσ. 176–77). Σύμφωνα με τον

Χάμιλτον, αυτή η βοήθεια μπορούσε να έχει τη μορφή των δασμών επί των εισαγωγών ή, σε σπάνιες περιπτώσεις, την απαγόρευση των εισαγωγών (Dorfman & Tugwell, 1960, σ. 32). Πίστευε επίσης ότι οι δασμοί στις πρώτες ύλες έπρεπε να είναι γενικά χαμηλοί (σ. 32). Μπορούμε να διακρίνουμε τη μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα στην άποψη αυτή και στην άποψη του Γουόλπολ (βλ. τμήμα 3.1 παραπάνω) – ένα σημείο που δεν ξεχάστηκε από τους συγκαιρινούς του Αμερικανούς, ιδίως από τους πολιτικούς αντιπάλους του Χάμιλτον (Elkins & McKittrick, 1993, σ. 19).^[9]

Αρχικά οι ΗΠΑ δεν είχαν δασμολογικό σύστημα σε ομοσπονδιακό επίπεδο, αλλά όταν το Κογκρέσο απέκτησε την εξουσία να φορολογεί, ψήφισε έναν φιλελεύθερο δασμολογικό νόμο (1789), επιβάλλοντας ενιαίο δασμολογικό συντελεστή της τάξης του 5% σε όλες τις εισαγωγές, με κάποιες εξαιρέσεις (Garraty & Carnes, 2000, σσ. 139–40, σ. 153. Bairoch, 1993, σ. 33). Και παρά τις *Reports* του Χάμιλτον, στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 1792 και στον πόλεμο με τη Βρετανία το 1812, το μέσο επίπεδο δασμών παρέμεινε γύρω στο 12,5%, αν και κατά τη διάρκεια του πολέμου όλοι οι δασμοί διπλασιάστηκαν, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι λόγω του πολέμου αυξημένες κρατικές δαπάνες (σ. 210).

Μια σημαντική μεταβολή έλαβε χώρα το 1816, όταν ένας νέος νόμος διατήρησε τους δασμούς περίπου στο επίπεδο της εποχής του πολέμου – προστατεύτηκαν ιδίως τα προϊόντα βάμβακος, μαλλιού και σιδήρου (Garraty & Carnes, 2000, σ. 210, Cochran & Miller, 1942, σσ. 15–16). Ανάμεσα στο 1816 και στο τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, οι ΗΠΑ είχαν έναν από τους υψηλότερους μέσους δασμολογικούς συντελεστές επί των βιομηχανικών εισαγωγών στον κόσμο (βλ. Πίνακα 1). Δεδομένου ότι η χώρα έχαιρε εξαιρετικά υψηλής «φυσικής» προστασίας λόγω του μεγάλου κόστους μεταφοράς, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1870, μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι οι βιομηχανίες των ΗΠΑ ήταν, κυριολεκτικά, οι πιο προστατευμένες στον κόσμο μέχρι το 1945.

Ακόμη και το Δασμολόγιο Smoot-Hawley του 1930, το οποίο ο Bhagwati, στο προαναφερθέν απόσπασμα, παρουσιάζει ως ριζική απομάκρυνση από την ιστορική στάση υπέρ του ελεύθερου εμπορίου, αύξησε οριακά (εάν τον αύξησε καν) το βαθμό προστατευτισμού της αμερικανικής οικονομίας. Όπως μπορούμε να δούμε στον Πίνακα 1, βάσει αυτού του νόμου ο μέσος δασμολογικός συντελεστής για τα βιομηχανικά προϊόντα ήταν της τάξης του 48%, δηλαδή εντός του φάσματος των μέσων συντελεστών που είχαν επικρατήσει στις ΗΠΑ από την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου, αν και στην άνω περιοχή αυτού του φάσματος. Μόνο αν συγκριθεί με το σύντομο «φιλελεύθερο» ιντερλούδιο των ετών 1913–1929 μπορεί να ερμηνευθεί το δασμολόγιο του 1930

ως αυξημένος προστατευτισμός, όμως ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση οι διαφορές δεν είναι τόσο μεγάλες (από 37% το 1925 σε 48% το 1931, βλ. Πίνακα 1).

Σ' αυτό το πλαίσιο, είναι επίσης σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο αμερικανικός Εμφύλιος Πόλεμος διεξάχθηκε για το θέμα των δασμών όσο, αν όχι περισσότερο, και για το θέμα της δουλείας. Από τα δύο μεγάλα θέματα που διαιρούσαν τον Νότο και τον Βορρά, ο Νότος φοβόταν περισσότερο το μέτωπο των δασμών από ό,τι το μέτωπο της δουλείας. Ο Αβραάμ Λίνκολν ήταν πασίγνωστος οπαδός του προστατευτισμού που είχε αποκτήσει πολιτική εμπειρία υπό το χαρισματικό πολιτικό Χένρι Κλέι του κόμματος των Ουίγων, το οποίο υποστήριζε ένα «αμερικανικό σύστημα» βασισμένο στην ανάπτυξη των υποδομών και στον προστατευτισμό, συνεπώς αναγνώριζε ότι το ελεύθερο εμπόριο εξυπηρετούσε το «βρετανικό» συμφέρον (Luthin, 1944, σσ. 610–11, Frayssé, 1986, σσ. 99–100). Επιπλέον, ο Λίνκολν πίστευε ότι οι μαύροι ήταν φυλετικά κατώτεροι και ότι η χειραφέτηση των σκλάβων ήταν μια ιδεαλιστική πρόταση χωρίς προοπτική άμεσης εκπλήρωσης (Garraty & Carnes, 2000, σσ. 391–92, Foner, 1998, σ. 92). Λέγεται ότι απελευθέρωσε τους σκλάβους το 1862 ως μια στρατηγική κίνηση για να κερδίσει τον πόλεμο και όχι λόγω κάποιας ηθικής πεποίθησης (Garraty & Carnes, 2000, σ. 405).^[10]

Και μόνο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν καμιά χώρα δεν μπορούσε να αμφισβητήσει τη βιομηχανική τους υπεροχή, φιλελευθεροποίησαν οι ΗΠΑ το εμπόριό τους (αν και όχι τόσο αποφασιστικά όσο η Βρετανία στα μέσα του 19ου αιώνα) και άρχισαν να υποστηρίζουν το σκοπό του ελεύθερου εμπορίου – αποδεικνύοντας και πάλι πόσο δίκιο είχε ο Λιστ όταν διατύπωσε το μεταφορικό σχήμα της «σκάλας που την γκρεμίζει» όποιος φτάνει στην κορυφή.^[11] Το ακόλουθο απόσπασμα του στρατηγού Οδυσσέα Γκραντ, ήρωα του Εμφυλίου Πολέμου και προέδρου των ΗΠΑ από το 1868 μέχρι το 1876, δείχνει σαφώς ότι οι Αμερικανοί δεν είχαν ψευδαισθήσεις για το γκρέμισμα της σκάλας από τη βρετανική και από τη δική τους πλευρά:

«Επί αιώνες, η Αγγλία βασιζόταν στην προστασία, την είχε ωθήσει στα άκρα και πέτυχε εξ αυτού ικανοποιητικά αποτελέσματα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σ' αυτό το σύστημα οφείλει την παρούσα ισχύ της. Μετά από δύο αιώνες, η Αγγλία ανακάλυψε ότι είναι βολικό να υιοθετήσει το ελεύθερο εμπόριο, επειδή πιστεύει ότι η προστασία δεν μπορεί να της προσφέρει πια τίποτε. Πολύ καλά λοιπόν, κύριοι, η γνώση μου για τη χώρα μας με οδηγεί στο να πιστεύω ότι σε 200 χρόνια, όταν η Αμερική θα έχει αποκομίσει από την προστασία όλα όσα μπορεί να προσφέρει, θα υιοθετήσει κι αυτή το ελεύθερο εμπόριο» (Ulysses S. Grant, πρόεδρος των ΗΠΑ, 1868–1876, παρατίθεται στο Α.

G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, Monthly Review Press, 1967, σ. 164).^[12]

Όσο σημαντική κι αν ήταν, η δασμολογική προστασία δεν αποτελούσε τη μοναδική πολιτική που ανέπτυξε η κυβέρνηση των ΗΠΑ, προκειμένου να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη της χώρας κατά την περίοδο που προσπαθούσε να προσεγγίσει τις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1830, υποστήριξε ένα ευρύ φάσμα ερευνών στον αγροτικό τομέα μέσω της εκχώρησης κρατικών γαιών σε αγροτικά κολέγια και της ίδρυσης κρατικών ερευνητικών ινστιτούτων (Kozul-Wright, 1995, σ. 100). Το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, επέκτεινε τις δημόσιες επενδύσεις στην εκπαίδευση – το 1840, λιγότερο από το ήμισυ των συνολικών επενδύσεων στην εκπαίδευση ήταν δημόσιες, ενώ το 1900 το ποσοστό αυτό είχε ανέλθει σχεδόν στο 80% – και αύξησε την αναλογία εγγραμματοσύνης στο 94% το 1900 (σ. 101, ιδίως υποσ. 37). Επίσης προώθησε την ανάπτυξη των υποδομών στις μεταφορές, κυρίως μέσω της εκχώρησης γης και μέσω επιδοτήσεων στις σιδηροδρομικές εταιρείες (σσ. 101–102).

Είναι σημαντικό επίσης να αναγνωριστεί ότι ο ρόλος της ομοσπονδιακής κυβέρνησης των ΗΠΑ στη βιομηχανική ανάπτυξη ήταν ουσιώδης ακόμη και κατά τη μεταπολεμική εποχή, χάρη στις μεγάλες κρατικές προμήθειες στον τομέα της άμυνας και στις δαπάνες για την έρευνα και την ανάπτυξη (R&D), οι οποίες είχαν τεράστια παράπλευρη επίδραση (Shapiro & Taylor, 1990, σ. 866, Owen, 1966, κεφ. 9, Mowery & Rosenberg, 1993).^[13] Το μερίδιο της κυβέρνησης των ΗΠΑ στις συνολικές δαπάνες για την έρευνα και την ανάπτυξη, που το 1930 ήταν μόνο 16% (Owen, 1966, σσ. 149–50), διατηρήθηκε ανάμεσα στο 50-75% κατά τη διάρκεια των μεταπολεμικών χρόνων (Mowery & Rosenberg, 1993, Πίνακας 2.3). Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ο κρίσιμος ρόλος των κρατικών Εθνικών Ινστιτούτων Υγείας (NIH) στην υποστήριξη της έρευνας και της ανάπτυξης στους κλάδους του φαρμάκου και της βιοτεχνολογίας. Σύμφωνα με την ίδια την ένωση των αμερικανικών φαρμακοβιομηχανιών (βλ. <http://www.phrma.org/publications>), μόνο το 43% της φαρμακευτικής R&D χρηματοδοτείται από τις ίδιες, ενώ το 29% χρηματοδοτείται από τα NIH.

3.3. Γερμανία

Η Γερμανία είναι κοινώς γνωστή σήμερα ως η πατρίδα της προστασίας των νηπιακών βιομηχανιών, τόσο θεωρητικά όσο και ως προς την πρακτική πολιτική. Ωστόσο, μιλώντας ιστορικά, στην πραγματικότητα η δασμολογική προστασία δεν έπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της Γερμανίας όσο σε αυτήν της Βρετανίας και των ΗΠΑ.

Η δασμολογική προστασία της βιομηχανίας στην Πρωσία πριν από τη γερμανική τελωνειακή ένωση του 1834 υπό την ηγεσία της (*Zollverein*) και αυτή που παραχωρήθηκε στη συνέχεια στη γερμανική βιομηχανία ήταν, εν γένει, χαμηλού επιπέδου (Blackbourn, 1997, σ. 117). Το 1879, ο τότε Γερμανός καγκελάριος Ότο φον Μπίσμαρκ θέσπισε μια μεγάλη αύξηση των δασμών, προκειμένου να σταθεροποιήσει την πολιτική συμμαχία ανάμεσα στους *Junkers* (γαιοκτήμονες) και τη βαριά βιομηχανία –τον αποκαλούμενο «γάμο του σιδήρου και της σίκαλης». Ωστόσο, ακόμη και ύστερα από αυτό το γεγονός, ουσιαστική προστασία παραχωρήθηκε μόνο σε βαριές βιομηχανίες-κλειδιά, ιδίως στη σιδηρουργία και στη χαλυβουργία, ενώ η προστασία της βιομηχανίας, γενικά, διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα (Blackbourn, 1997, σ. 320). Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τον Πίνακα 1, το επίπεδο προστασίας του γερμανικού βιομηχανικού τομέα ήταν ένα από τα *χαμηλότερα* μεταξύ συγκρίσιμων χωρών καθ' όλο τον 19ο αιώνα και το πρώτο ήμισυ του 20ού.

Όμως, η χαμηλή δασμολογική προστασία δεν σημαίνει ότι το γερμανικό κράτος είχε υιοθετήσει την άποψη της μη παρέμβασης στην οικονομική ανάπτυξη. Ιδίως υπό τον Φρειδερίκο Γουλιέλμο το Α' (1713–1740) και τον Φρειδερίκο τον Μεγάλο (1740–1786) τον 18ο αιώνα, το πρωσικό κράτος επιδίωξε την εφαρμογή μιας σειράς πολιτικών μέτρων που αποσκοπούσαν στην προώθηση νέων βιομηχανικών κλάδων – κυρίως της κλωστοϋφαντουργίας (πρωτίστως του λινού), των μετάλλων, των εξοπλισμών, της πορσελάνης, του μεταξιού και της επεξεργασίας ζάχαρης — παρέχοντας μονοπωλιακά δικαιώματα, εμπορική προστασία, εξαγωγικές επιδοτήσεις, κεφαλαιακές επενδύσεις και ειδικευμένη εργασία από το εξωτερικό (Trebilcock, 1981, σσ. 136–52).

Από τις αρχές του 19ου αιώνα, το πρωσικό κράτος επένδυσε επίσης στις υποδομές –το πιο γνωστό παράδειγμα είναι η κρατική χρηματοδότηση του οδικού δικτύου στη Ρουρ (Milward & Saul, 1979, σ. 417). Επίσης πραγματοποίησε μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, όχι μόνο χτίζοντας καινούργια σχολεία και ιδρύοντας πανεπιστήμια, αλλά και με τον αναπροσανατολισμό της διδακτέας ύλης τους από τη θεολογία προς τις επιστήμες και την τεχνολογία – και αυτό σε μια εποχή κατά την οποία οι επιστήμες και η τεχνολογία δεν διδάσκονταν ακόμη στην Οξφόρδη ή στο Κέμπριτζ (Kindleberger, 1978, σ. 191).^[14]

Η πρωσική κρατική παρέμβαση είχε κάποιες επιβραδυντικές συνέπειες στην οικονομική μεγέθυνση, όπως η αντίθεση στην ανάπτυξη της τραπεζικής (Kindleberger, 1978, σσ. 199–200). Ωστόσο, συνολικά, δεν μπορεί κανείς παρά να συμφωνήσει με τη θέση των Milward & Saul (1979) ότι «σε διαδοχικές εκβιομηχανιζόμενες χώρες, η στάση που τήρησαν οι γερμανικές κυβερνήσεις του πρώιμου 19ου αιώνα φαινόταν πολύ πιο συναφής με την οικονομική πραγματικότητα από ό,τι το μάλλον εξιδανικευμένο και συχνά απλουστευτικό μο-

ντέλο που τους παρουσίαζαν οι οικονομολόγοι για ό,τι είχε συμβεί στη Βρετανία ή στη Γαλλία» (σ. 418).

Ύστερα από τη δεκαετία του 1840, με τη μεγέθυνση του ιδιωτικού τομέα, η ανάμειξη του γερμανικού κράτους στη βιομηχανική ανάπτυξη έγινε λιγότερο αισθητή (Trebilcock, 1981, σ. 77). Ωστόσο, αυτό ουδόλως σήμαινε την απόσυρση του κράτους, αλλά μάλλον τη μετάβαση από τον διευθυντικό στον καθοδηγητικό ρόλο. Κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Ράιχ (1870–1914), διαβρώθηκε περαιτέρω ο βαθμός οικονομικής παρέμβασης του κράτους και η ανάμειξη του στη βιομηχανική ανάπτυξη, αν και ακόμη έπαιξε σημαντικό ρόλο μέσω της δασμολογικής και της πολιτικής των καρτέλ (Tilly, 1996).

3.4. Γαλλία

Όπως και στην περίπτωση της Γερμανίας, υπάρχει ένας ανθεκτικός στο χρόνο μύθος για τη γαλλική οικονομική πολιτική. Η άποψη, που κυρίως προπαγανδίζεται από τους Βρετανούς φιλελεύθερους, είναι η εξής: η Γαλλία είχε πάντοτε μια κρατικά διοικούμενη οικονομία, αποτελούσε ένα είδος αντιπαραδείγματος σε σχέση με τη Βρετανία του *laissez-faire*. Αυτός ο χαρακτηρισμός μπορεί να ισχύει για την προεπαναστατική και τη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο της ιστορίας της χώρας, αλλά όχι για το υπόλοιπο μέρος της.

Προεπαναστατικά, η γαλλική οικονομική πολιτική – που είναι γνωστή και ως *κολμπερισμός*, από το όνομα του Ζαν-Μπατίστ Κολμπέρ (1619–1683), του περιβόητου υπουργού Οικονομικών επί Λουδοβίκου ΙΔ΄ – ήταν, βεβαίως, παρεμβατική σε μεγάλο βαθμό. Επί παραδείγματι, στις αρχές του 18ου αιώνα, το γαλλικό κράτος επιχείρησε να στρατολογήσει μαζικά ειδικευμένους εργάτες από τη Βρετανία και ενθάρρυνε τη βιομηχανική κατασκοπία.^[15]

Όμως, η επανάσταση ανέτρεψε σε βάθος αυτή την πορεία των πραγμάτων. Οι Milward & Saul (1979) υποστηρίζουν ότι η επανάσταση επέφερε αξιοσημείωτη μεταβολή στην οικονομική πολιτική του γαλλικού κράτους, επειδή η «καταστροφή της απολυταρχίας ήταν συνδεδεμένη στο νου των επαναστατών με την εισαγωγή ενός συστήματος πιο περιορισμένης κρατικής παρέμβασης στην οικονομία» (σ. 284). Μετά από την πτώση του Ναπολέοντα ιδίως, το καθεστώς του *laissez-faire* εδραιώθηκε και διατηρήθηκε μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Επί παραδείγματι, αμφισβητώντας την κυρίαρχη άποψη που αντιπαραθέτει τη Βρετανία του ελεύθερου εμπορίου με τη Γαλλία του προστατευτισμού κατά τον 19ο αιώνα, ο Nye (1991) εξετάζει λεπτομερή αποδεικτικά στοιχεία και συμπεραίνει ότι το «εμπορικό καθεστώς της Γαλλίας ήταν πιο φιλελεύθερο από εκείνο της Μεγάλης Βρετανίας κατά το μέγιστο μέρος του 19ου αιώνα, ακόμη και κατά την περίοδο από το 1840 μέχρι το 1860 [όπου τοποθετείται η

υποτιθέμενη έναρξη του πλήρως ελεύθερου εμπορίου στη Βρετανία]» (σ. 25).

Ο Πίνακας 2 δείχνει ότι με βάση τη μέτρηση των καθαρών τελωνειακών εσόδων ως ποσοστού των καθαρών αξιών των εισαγωγών (που αποτελεί το τυπικό μέτρο του προστατευτισμού, ιδίως μεταξύ των ιστορικών), η Γαλλία ήταν πάντα λιγότερο προστατευτική από ό,τι η Βρετανία ανάμεσα στο 1821 και στο 1875, και ιδίως μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1860.

Έτη	Βρετανία	Γαλλία
1821–1825	53.1	20.3
1826–1830	47.2	22.6
1831–1835	40.5	21.5
1836–1840	30.9	18.0
1841–1845	32.2	17.9
1846–1850	25.3	17.2
1851–1855	19.5	13.2
1856–1860	15.0	10.0
1861–1865	11.5	5.9
1866–1870	8.9	3.8
1871–1875	6.7	5.3
1876–1880	6.1	6.6
1881–1885	5.9	7.5
1886–1890	6.1	8.3
1891–1895	5.5	10.6
1896–1900	5.3	10.2
1901–1905	7.0	8.8
1906–1910	5.9	8.0
1911–1913	5.4	8.8

Πηγή: Nye (1991), σ. 26, Πίνακας 1.

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι η μερική εξαίρεση σ' αυτόν τον ενάμιση αιώνα «φιλελευθερισμού» στη Γαλλία υπό τον Ναπολέοντα Γ΄

(1848–1870) ήταν η μόνη περίοδος οικονομικού δυναμισμού στη Γαλλία (Trebilcock, 1981, σ. 184). Υπό τον Ναπολέοντα τον Γ', το γαλλικό κράτος ενθάρρυνε δραστικά την ανάπτυξη των υποδομών και ίδρυσε διάφορα ινστιτούτα έρευνας και διδασκαλίας (Bury, 1964, κεφ. 4). Εκσυγχρόνισε επίσης τον χρηματοπιστωτικό τομέα της χώρας παραχωρώντας το δικαίωμα ίδρυσης εταιρειών περιορισμένης ευθύνης, επενδύοντας σ' αυτόν και εποπτεύοντας τα σύγχρονα, μεγάλης κλίμακας χρηματοπιστωτικά ιδρύματα (Cameron, 1953).

Στον τομέα της εμπορικής πολιτικής, ο Ναπολέον Γ' υπέγραψε την περιβόητη αγγλο-γαλλική εμπορική συμφωνία (σύμφωνο Cobden-Chevalier) του 1860, που προανάγγειλε μια περίοδο εμπορικού φιλελευθερισμού στην Ευρώπη (1860–1879) (βλ. Kindleberger, 1975, για περισσότερες λεπτομέρειες). Ωστόσο, όπως μπορεί να δει κανείς στον Πίνακα 2, ο βαθμός προστατευτισμού στη Γαλλία ήταν ήδη πολύ χαμηλός πριν την υπογραφή του συμφώνου (στην πραγματικότητα ήταν *χαμηλότερος* από ό,τι στη Βρετανία εκείνη την εποχή), συνεπώς η μείωση του προστατευτισμού που επήλθε ως αποτέλεσμα του συμφώνου ήταν σχετικά μικρή.

Το 1892, το σύμφωνο εξέπεσε και αυξήθηκαν οι δασμολογικοί συντελεστές ιδίως για τα βιομηχανικά προϊόντα. Ωστόσο, ήταν ελάχιστες οι θετικές επιδράσεις του είδους που παρατηρήθηκαν σε χώρες όπως η Σουηδία, την ίδια εποχή, μετά από παρόμοιες κινήσεις (βλ. τμήμα 3.5 παρακάτω), επειδή η αύξηση των δασμών δεν αποσκοπούσε σε μια συνεκτική στρατηγική αναβάθμισης της βιομηχανίας.^[16] Ιδίως κατά τη διάρκεια της Τρίτης Δημοκρατίας, η γαλλική κυβέρνηση υιοθέτησε στα θέματα της οικονομίας την ίδια σχεδόν μη παρεμβατική στάση με την τότε βρετανική κυβέρνηση που ήταν φανατικά κατά του κρατικού παρεμβατισμού εκείνη την εποχή (Kuisel, 1981, σσ. 12–13).

Και μόνο μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η γαλλική ελίτ κινητοποιήθηκε δυναμικά προκειμένου να αναδιοργανώσει τον κρατικό μηχανισμό της και να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της (σχετικής) βιομηχανικής καθυστέρησης της χώρας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ιδίως στα τέλη της δεκαετίας του 1960, το γαλλικό κράτος χρησιμοποίησε τον ενδεικτικό σχεδιασμό, τις κρατικές επιχειρήσεις και τη βιομηχανική πολιτική που σήμερα είναι, κατά τι παραπλανητικά, γνωστή ως «ανατολικο-ασιατικός δρόμος», προκειμένου να καλύψει τη διαφορά με τις πιο προηγμένες χώρες. Το αποτέλεσμα ήταν να σημειώσει έναν άκρως επιτυχή διαρθρωτικό μετασχηματισμό της οικονομίας της και τελικά να υπερκεράσει τη Βρετανία (βλ. Shonfield, 1965 και Hall, 1986).

3.5. Σουηδία

Η Σουηδία δεν εισήλθε στη σύγχρονη εποχή της με καθεστώς ελεύθερου εμπορίου. Μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων, η κυβέρνησή της θέσπισε έναν ισχυρά προστατευτικό δασμολογικό νόμο (1816) και απαγόρευσε τις εισαγωγές και τις εξαγωγές ορισμένων προϊόντων (Gustavson, 1986, σ. 15). Ωστόσο, περίπου από το 1830 και εξής, η προστασία άρχισε σταδιακά να μειώνεται (σ. 65) και το 1857 υιοθετήθηκε ένα σύστημα πολύ χαμηλών δασμών (Bohlin, 1999, σ. 155, επίσης βλ. Πίνακα 1).

Όμως, η εν λόγω φάση του ελεύθερου εμπορίου ήταν βραχύβια. Γύρω στο 1880, η Σουηδία άρχισε να χρησιμοποιεί τους δασμούς ως μέσο για να προστατεύσει τον αγροτικό τομέα της από τον αμερικανικό ανταγωνισμό. Μετά το 1892, παρείχε επίσης δασμολογική προστασία και επιδοτήσεις στον βιομηχανικό τομέα, ιδίως στον τομέα της μηχανικής που μόλις είχε εμφανιστεί (Chang & Kozul-Wright, 1994, σ. 869, Bohlin, 1999, σ. 156). Λόγω αυτής της στροφής προς τον προστατευτισμό, η σουηδική οικονομία σημείωσε εξαιρετικά καλές επιδόσεις τις επόμενες δεκαετίες. Σύμφωνα με έναν υπολογισμό από τους Baumol et al. (1990), η Σουηδία ήταν, μετά από τη Φιλανδία, η δεύτερη ταχύτερα αναπτυσσόμενη χώρα (με όρους ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας) μεταξύ των 16 μεγαλύτερων βιομηχανικών οικονομιών από το 1890 μέχρι το 1900 και η ταχύτερα αναπτυσσόμενη ανάμεσα στα έτη 1900 και 1913 (σ. 88, Πίνακας 5.1).^[17]

Η δασμολογική προστασία και οι επιδοτήσεις δεν ήταν τα μόνα μέσα που χρησιμοποίησε η Σουηδία για να στηρίξει τη βιομηχανική ανάπτυξη. Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι, κατά τη διάρκεια του ύστερου 19ου αιώνα, η Σουηδία ανέπτυξε μια παράδοση στενής συνεργασίας δημόσιου-ιδιωτικού τομέα σε τέτοιο βαθμό που είναι δύσκολο να βρεθεί παραλληλισμός με άλλες χώρες της εποχής, συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας με τη μακροχρόνια παράδοσή της δημόσιων-ιδιωτικών συνεργασιών. Η παράδοση αυτή αναπτύχθηκε κατ' αρχάς με την ανάμειξη του κράτους σε έργα άρδευσης και αποξήρανσης αγροτικών γαιών (Samuelsson, 1968, σσ. 71–76). Στη συνέχεια, από τη δεκαετία του 1850, επεκτάθηκε στους σιδηροδρόμους, τη δεκαετία του 1880 στον τηλεγράφο και στο τηλέφωνο και τη δεκαετία του 1890 στην υδρο-ηλεκτρική ενέργεια (Chang & Kozul-Wright, 1994, σσ. 869–70, Bohlin, 1999, σσ. 153–55). Συνεργασία δημόσιου-ιδιωτικού τομέα υπήρχε επίσης σε ορισμένους βασικούς βιομηχανικούς κλάδους, όπως η σιδηρουργία (Gustavson, 1986, σσ. 71–72, Chang & Kozul-Wright, 1994, σ. 870). Είναι πολύ ενδιαφέρον το ότι όλα αυτά μοιάζουν πολύ με τα πρότυπα συνεργασίας δημόσιου-ιδιωτικού τομέα για τα οποία έγιναν πασίγνωστες οι οικονομίες της Ανατολικής Ασίας (Evans, 1995, ένα αντιπροσωπευτικό έργο πάνω σ' αυτό το θέμα).

Το σουηδικό κράτος κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να διευκολύνει την απόκτηση προηγμένης ξένης τεχνολογίας, συμπεριλαμβανομένης της κρατικά επιχορηγούμενης βιομηχανικής κατασκοπίας. Ωστόσο, πιο αξιοσημείωτη ήταν η έμφασή του στη συσσώρευση «τεχνολογικών ικανοτήτων» (βλ. Fransman & King (επιμ.), 1984, και Lall, 1992, έργα πρωτοπόρα στο εν λόγω θέμα). Πλήρωνε μισθούς και έδινε ταξιδιωτικές χορηγίες για σπουδές και έρευνα στο εξωτερικό, επένδυε στην εκπαίδευση, συνέβαλλε στην ίδρυση τεχνολογικών και ερευνητικών ινστιτούτων και χρηματοδοτούσε απευθείας την έρευνα της βιομηχανίας (Chang & Kozul-Wright, 1994, σ. 870).

Η σουηδική οικονομική πολιτική άλλαξε σημαντικά μετά την εκλογική νίκη του Σοσιαλιστικού Κόμματος, το 1932, (το οποίο έκτοτε βρέθηκε εκτός κυβερνητικής εξουσίας για λιγότερα από δέκα χρόνια) και την υπογραφή του «ιστορικού συμφώνου» μεταξύ των συνδικάτων και της ένωσης των εργοδοτών το 1936 (συμφωνία *Saltsjöbaden*) (βλ. Korpi, 1983). Το πολιτικό καθεστώς που αναδύθηκε μετά από το σύμφωνο του 1936 εστίασε αρχικά στη δημιουργία ενός συστήματος στο οποίο οι εργοδότες θα χρηματοδοτούν ένα γενναιόδωρο κράτος πρόνοιας και θα πραγματοποιούν μεγάλες επενδύσεις με αντάλλαγμα τη μετριοπάθεια εκ μέρους συνδικάτων όσον αφορά τις μισθολογικές απαιτήσεις.

Μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, χρησιμοποιήθηκε η δυναμική του καθεστώτος αυτού για την αναβάθμιση της βιομηχανίας. Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, η γενική συνομοσπονδία των συνδικάτων, LO (*Landorganisationen i Sverige*), υιοθέτησε το αποκαλούμενο Σχέδιο Rehn-Meidner (LO, 1963: το ντοκουμέντο που εκθέτει λεπτομερώς την εν λόγω στρατηγική). Βάσει του Σχεδίου Rehn-Meidner, εφαρμόστηκε μια πολιτική μισθολογικής αλληλεγγύης που αποσκοπούσε σαφώς στην εξίσωση των μισθών σε όλους τους βιομηχανικούς κλάδους για τις ίδιες κατηγορίες εργαζομένων. Αναμενόταν ότι αυτή η πολιτική θα ασκούσε πιέσεις στους καπιταλιστές των χαμηλόμισθων τομέων να αναβαθμίσουν το κεφαλαιακό απόθεμά τους ή να αποβάλουν εργασία, ενώ επέτρεπε στους καπιταλιστές των υψηλόμισθων τομέων να συγκρατήσουν επιπρόσθετα κέρδη και να επεκταθούν ταχύτερα από όσο θα ήταν δυνατόν σε διαφορετικές συνθήκες. Αυτή η πολιτική συμπληρώθηκε με τη λεγόμενη ενεργητική πολιτική αγοράς εργασίας, που υποστήριζε την επανακατάρτιση και τη μετεγκατάσταση όσων εργατών εκτοπίζονταν κατά τη διαδικασία της βιομηχανικής αναβάθμισης. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι αυτή η στρατηγική συνέβαλε στην επιτυχή βιομηχανική αναβάθμιση της Σουηδίας στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (Edquist & Lundvall, 1993, σ. 274).

3.6. Ολλανδία

Όπως είναι πασίγνωστο, τον 17ο αιώνα, τον αποκαλούμενο «Χρυσό Αιώνα» της, η Ολλανδία ήταν μία από τις κυρίαρχες ναυτικές και εμπορικές δυνάμεις του κόσμου, χάρη στις επιθετικές «εμποροκρατικές» ρυθμίσεις που είχε επιβάλει στη ναυσιπλοΐα, την αλιεία και το διεθνές εμπόριο από τον 16ο αιώνα. Ωστόσο, τον 18ο αιώνα, την αποκαλούμενη «Περίοδο της Περούκας» (*Pruikentijd*), υπέστη αξιοσημείωτη παρακμή, με την ήττα της στον τέταρτο Αγγλο-ολλανδικό Πόλεμο του 1780 να σηματοδοτεί το συμβολικό τέλος της διεθνούς υπεροχής της (Boxer, 1965, κεφ. 10).

Ανάμεσα στα τέλη του 17ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, μια μορφή πολιτικής παράλυσης φαίνεται να καθήλωσε την Ολλανδία. Με μοναδική εξαίρεση την προσπάθεια του βασιλιά Γουλιέλμου Α' (1815–1840), ο οποίος ίδρυσε πολλές υπηρεσίες οι οποίες διασφάλιζαν την επιδοτούμενη χρηματοδότηση της βιομηχανίας (Kossmann, 1978, σσ. 136–38, van Zanden, 1996, σσ. 84–85). Υποστήριξε επίσης δυναμικά την ανάπτυξη σύγχρονης κλωστοϋφαντουργίας, ιδίως στην περιοχή Twente (Henderson, 1972, σσ. 198–200).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1840 όμως, η χώρα επανήλθε στο καθεστώς μη κρατικής παρέμβασης στην οικονομία (*laissez-faire* regime), το οποίο διήρκεσε μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως μπορεί να δει κανείς στον Πίνακα 1, εκτός από τη Βρετανία στα τέλη του 19ου αιώνα και την Ιαπωνία πριν από την ανάκτηση της δασμολογικής αυτονομίας της, η Ολλανδία ήταν η λιγότερο προστατευμένη οικονομία μεταξύ των σημερινών ανεπτυγμένων χωρών (NDC). Επίσης, το 1869, η χώρα κατέργησε το νόμο για την κατοχύρωση των ευρεσιτεχνιών (που είχε θεσπιστεί για πρώτη φορά το 1817), υπό την επιρροή του κινήματος κατά των πατεντών που σάρωνε εκείνη την εποχή την Ευρώπη, και το οποίο αποκήρυσσε τις πατέντες ως άλλη μια μορφή μονοπωλίου (Schiff, 1971, Machlup & Penrose, 1950). Παρά τις διεθνείς πιέσεις, η Ολλανδία αρνούνταν μέχρι το 1912 να θεσπίσει ξανά νόμο για την κατοχύρωση των ευρεσιτεχνιών.

Συνολικά, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου του ακραίου *laissez-faire*, η ολλανδική οικονομία παρέμεινε μάλλον καχεκτική και η εκβιομηχάνισή της σχετικά αδύναμη. Σύμφωνα με την έγκυρη αποτίμηση του Maddison (1995), μετρημένη σε δολάρια του 1990, το 1820, η Ολλανδία ήταν η δεύτερη πλουσιότερη χώρα στο κόσμο μετά από τη Βρετανία, ακόμη και έναν αιώνα μετά τη σχετική παρακμή της (\$1.756 vs. \$1.561). Όμως, έναν αιώνα αργότερα (1913), την είχαν ξεπεράσει τουλάχιστον έξι χώρες –Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδάς, Ελβετία και Βέλγιο— και σχεδόν η Γερμανία.

Γι' αυτό το λόγο ως επί το πλείστον, με το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου η Ολλανδία ακολούθησε πιο παρεμβατικές πολιτικές (van Zanden, 1999, σσ. 182–84). Ιδίως μέχρι το 1963, εφαρμόστηκαν ενεργητικές εμπορικές και βιομηχανικές πολιτικές. Αυτές περιλάμβαναν: χρηματοπιστωτική υποστήριξη σε δύο μεγάλες εταιρείες (μία στον κλάδο της χαλυβουργίας και μία στον τομέα του ανθρακούχου νατρίου) – επιδοτήσεις για την εκβιομηχάνιση καθυστερημένων περιοχών – προώθηση της τεχνικής εκπαίδευσης – ενθάρρυνση της ανάπτυξης βιομηχανίας αλουμινίου με επιδότηση του φυσικού αερίου – και ανάπτυξη βασικών υποδομών.

3.7. Ελβετία

Η Ελβετία ήταν μία από τις χώρες της Ευρώπης που προώθησε πρώιμα την εκβιομηχάνιση – αρχίζοντας τη Βιομηχανική Επανάστασή της μόλις είκοσι χρόνια ύστερα από τη Βρετανία (Biucchi, 1973, σ. 628). Από την άποψη της τεχνολογίας, ήταν ηγετική δύναμη παγκοσμίως σε μια σειρά σημαντικών βιομηχανικών κλάδων (Milward & Saul, 1979, σσ. 454–55), ιδίως στα βαμβακερά υφάσματα, και σε πολλούς τομείς θεωρούνταν πιο προηγμένη τεχνολογικά από τη Βρετανία (Biucchi, 1973, p. 629).

Με δεδομένο το πολύ μικρό (έως και ανύπαρκτο) τεχνολογικό χάσμα από την ηγέτιδα βιομηχανική χώρα, η προστασία της βιομηχανίας στη νηπιακή της φάση δεν ήταν αναγκαία για την Ελβετία. Επίσης, με δεδομένο το μικρό της μέγεθος, η προστασία θα ήταν πιο δαπανηρή γι' αυτήν από ό,τι ήταν για μεγαλύτερες χώρες. Επιπλέον, η άκρως αποκεντρωμένη πολιτική δομή της Ελβετίας και το πολύ μικρό μέγεθός της δεν άφηναν περιθώρια για συγκεντρωτικές πολιτικές βιομηχανικής προστασίας (Biucchi, 1973, σ. 455).

Ωστόσο, η πολιτική ελεύθερου εμπορίου που ακολουθούσε η Ελβετία δεν σημαίνει ότι η κυβέρνησή της είχε χάσει την αίσθηση της στρατηγικής στις πολιτικές της αποφάσεις. Ένα παράδειγμα αποτελεί η άρνησή της να θεσπίσει νόμο για τις ευρεσιτεχνίες μέχρι το 1907, παρά τις ισχυρές διεθνείς πιέσεις. Η κατά της κατοχύρωσης των ευρεσιτεχνιών πολιτική της θεωρείται ότι συνέβαλε στην ανάπτυξη της χώρας – επιτρέποντας, ιδίως, την «κλοπή» γερμανικών ιδεών στους κλάδους των χημικών και των φαρμακευτικών προϊόντων και ενθαρρύνοντας τις άμεσες ξένες επενδύσεις στον κλάδο των τροφίμων (βλ. Schiff, 1971, και Chang, 2001).

3.8. Ιαπωνία και νέες βιομηχανικές χώρες της Ανατολικής Ασίας

Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα μετά από το 1853, όταν οι Αμερικανοί [με τις κανονιοφόρους τους] ανάγκασαν την Ιαπωνία να ανοίξει την αγορά της, η φεουδαρχική πολιτική τάξη της χώρας κατέρρευσε και εγκαθιδρύθηκε εκσυγ-

χρονιστικό καθεστώς με την αποκαλούμενη Παλινόρθωση του Μείτζι [την παλινόρθωση της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας υπό τον αυτοκράτορα Μείτζι], το 1868. Έκτοτε, ο ρόλος του κράτους στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας υπήρξε κρίσιμος.

Μέχρι το 1911, η Ιαπωνία δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη δασμολογική προστασία, λόγω των «άνισων συμφωνιών» που της απαγόρευαν να επιβάλει δασμούς άνω του 5%. Συνεπώς, το ιαπωνικό κράτος έπρεπε να χρησιμοποιήσει άλλα μέσα για να ενθαρρύνει την εκβιομηχάνιση. Έτσι, ίδρυσε κρατικά «πρότυπα εργοστάσια» («πιλοτικά») σε αρκετούς κλάδους – κυρίως στη ναυπηγική βιομηχανία, στην εξόρυξη, στην υφαντουργία και στη στρατιωτική βιομηχανία (Smith, 1955, και Allen, 1981). Αν και πολλά από αυτά ιδιωτικοποιήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1870, το κράτος συνέχισε να επιδοτεί τις ιδιωτικοποιημένες εταιρείες, ιδίως στον ναυπηγικό κλάδο (McPherson, 1987, σ. 31, σσ. 34–35). Στη συνέχεια, ίδρυσε την πρώτη σύγχρονη χαλυβουργία και ανέπτυξε τους σιδηροδρόμους και τον τηλεγράφο (McPherson, 1987, σ. 31, Smith, 1955, σσ. 44–45).

Με τον τερματισμό των άνισων συμφωνιών, το 1911, το ιαπωνικό κράτος άρχισε να θεσπίζει δασμολογικές μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στην προστασία των νηπιακών βιομηχανιών, καθιστώντας οικονομικά πιο ανεκτή την προμήθεια σημαντικών πρώτων υλών και ελέγχοντας τις εισαγωγές πολυτελών καταναλωτικών αγαθών (McPherson, 1987, σ. 32). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, υπό την ισχυρή γερμανική επιρροή (Johnson, 1982, σσ. 105–106), άρχισε να ενθαρρύνει τον «εξορθολογισμό» βασικών κλάδων, επιτρέποντας τα καρτέλ και ενθαρρύνοντας τις συγχωνεύσεις, οι οποίες είχαν ως στόχο να περιορίσουν τον «άσκοπο ανταγωνισμό», επιτυγχάνοντας οικονομίες κλίμακας, τυποποίηση και εισαγωγή του επιστημονικού μάνατζμεντ (McPherson, 1987, σσ. 32–33). Στη δεκαετία του 1930, αυτές οι προσπάθειες έγιναν ακόμη πιο εντατικές (Johnson, 1982, σσ. 105–115).

Παρά τις αναπτυξιακές προσπάθειες, κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ού αιώνα, η Ιαπωνία δεν ήταν η οικονομικά πολύ προηγμένη χώρα που έγινε μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Σύμφωνα με τον Maddison (1989), ανάμεσα στο 1900 και το 1950, ο ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος στην Ιαπωνία ήταν μόνο 1%. Το ποσοστό αυτό βρισκόταν κάτω από τον μέσο όρο των 16 μεγαλύτερων σημερινών ανεπτυγμένων χωρών (NDC) που μελέτησε ο συγγραφέας,^[18] το οποίο ανερχόταν σε 1,3% ετησίως, αν και πρέπει να σημειωθεί ότι εν μέρει αυτή η ανεπαρκής οικονομική επίδοση οφειλόταν στη δραματική κατάρρευση της παραγωγής μετά από την ήττα στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.^[19]

Στην περίοδο που μεσολάβησε από το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι οικονομικές επιδόσεις της Ιαπωνίας ήταν ασυναγώνιστες. Σύμφωνα με στοιχεία του Maddison (1989, σ. 35, Πίνακας 3.2), μεταξύ του 1953 και του 1973, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ιαπωνίας αυξήθηκε κατά ένα εντυπωσιακό 8%, υπερδιπλάσιο του 3,8% που ήταν ο μέσος όρος των 16 NDC οι οποίες αναφέρονται παραπάνω (ο μέσος όρος των 16 περιλαμβάνει την Ιαπωνία). Οι χώρες με τις επόμενες καλύτερες επιδόσεις μεταξύ των 16 ήταν η Γερμανία, η Αυστρία (αμφότερες με 4,9%) και η Ιταλία (με 4,8%), ενώ ακόμη και οι αναπτυσσόμενες χώρες του ανατολικο-ασιατικού «θαύματος», όπως η Ταϊβάν (με 6,2%) ή η Κορέα (με 5,2%), δεν προσέγγιζαν καν την Ιαπωνία, παρά το φαινόμενο της μεγαλύτερης «σύγκλισης», που θα μπορούσε να αναμένεται, δεδομένης της μεγαλύτερης οικονομικής τους καθυστέρησης.

Οι κρατικές παρεμβάσεις στο εμπόριο και οι βιομηχανικές πολιτικές έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στις οικονομικές επιτυχίες της Ιαπωνίας και άλλων (πλην Χονγκ Κονγκ) χωρών της Ανατολικής Ασίας.^[20] Αξιοσημείωτες είναι οι ομοιότητες ανάμεσα στις πολιτικές των ανωτέρω χωρών και σε εκείνες που εφάρμοσαν άλλες NDC πριν από αυτές, συμπεριλαμβανομένων, πάνω απ' όλα, της Βρετανίας τον 18ο αιώνα και των ΗΠΑ τον 19ο αιώνα. Ωστόσο, είναι επίσης σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι πολιτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τις χώρες της Ανατολικής Ασίας (και εκείνες που χρησιμοποίησαν ορισμένες άλλες NDC, όπως η Γαλλία) κατά τη μεταπολεμική περίοδο ήταν πολύ πιο επεξεργασμένες και συντονισμένες από ό,τι τα ιστορικά ισοδύναμά τους. Εφάρμοσαν πιο ουσιαστικές και καλύτερα σχεδιασμένες εξαγωγικές επιδοτήσεις (άμεσες και έμμεσες) και επέβαλαν πολύ λιγότερα εξαγωγικά τέλη από αυτά που απαντούν στις πιο πρώιμες εμπειρίες (Luedde-Neurath, 1986, Amsden, 1989). Επί παραδείγματι, εφαρμόστηκαν πιο συστηματικά από ό,τι στη Βρετανία του 18ου αιώνα οι δασμολογικές εκπτώσεις για σημαντικές πρώτες ύλες και για τον μηχανολογικό εξοπλισμό των εξαγωγικών κλάδων (Luedde-Neurath, 1986).

Ο συντονισμός των συμπληρωματικών επενδύσεων, που προηγουμένως γινόταν (αν υπήρχε καν) με έναν μάλλον ασυνάρτητο τρόπο, συστηματοποιήθηκε μέσω του ενδεικτικού σχεδιασμού και των κρατικών επενδυτικών προγραμμάτων (Chang, 1993 and 1994). Οι ρυθμίσεις για την είσοδο, την έξοδο, τις επενδύσεις και την τιμολόγηση εκ μέρους των εταιρειών, που αποσκοπούσαν στη «διαχείριση του ανταγωνισμού», γίνονταν με πλήρη επίγνωση των κινδύνων για μονοπωλιακές καταχρήσεις και με μεγαλύτερη ευαισθησία όσον αφορά τις επιπτώσεις τους στις επιδόσεις των αγορών εξαγωγών, σε σύγκριση με τα ιστορικά ανάλογά τους, δηλαδή με τις πολιτικές που ευνοούσαν το σχη-

ματισμό καρτέλ, του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα (Amsden & Singh, 1994, Chang, υπό έκδοση).

Τα κράτη της Ανατολικής Ασίας, μέσω του «σχεδιασμού του ανθρώπινου δυναμικού», ενσωμάτωσαν επίσης πιο στέρεα το ανθρώπινο κεφάλαιο και τις σχετικές με την εκπαίδευση πολιτικές στο πλαίσιο της βιομηχανικής τους πολιτικής, σε σύγκριση με τις χώρες που είχαν προηγηθεί σ' αυτό το πεδίο (You & Chang, 1993). Οι ρυθμίσεις για την αδειοδότηση τεχνολογιών και για τις άμεσες ξένες επενδύσεις ήταν πολύ πιο επεξεργασμένες και συνεκτικές από ό,τι στις πιο πρώιμες, παρόμοιες εμπειρίες (Chang, 1998). Οι επιδοτήσεις για την εκπαίδευση (όπως και η δημόσια παροχή εκπαίδευσης), την κατάρτιση, την έρευνα και την ανάπτυξη ήταν επίσης πολύ πιο συστηματικές και εκτεταμένες από τα ιστορικά τους ανάλογα (Lall & Teubal, 1998).^[21]

3.9. Σύνοψη

Από την εξέταση της ιστορίας των σημερινών ανεπτυγμένων χωρών αναδύεται η εξής εικόνα:

Πρώτα απ' όλα, σχεδόν όλες οι σημερινές ανεπτυγμένες χώρες (NDC) χρησιμοποίησαν κάποια μορφή στρατηγικής για την ενίσχυση της βιομηχανίας τους στη νηπιακή της φάση, όταν προσπαθούσαν να καλύψουν την απόσταση από τις χώρες που προηγούνταν. Είναι ενδιαφέρον το ότι το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ – οι υποτιθέμενες κοιτίδες του ελεύθερου εμπορίου και όχι χώρες όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία, που συνήθως συνδέονται με την ενεργητική κρατική παρέμβαση – ήταν οι χώρες που χρησιμοποίησαν πιο επιθετικά τη δασμολογική προστασία.

Φυσικά, τα στοιχεία για τους δασμούς δεν παρέχουν την πλήρη εικόνα των προσπαθειών για την προώθηση της βιομηχανίας. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, η Γερμανία, παρόλο που διατηρούσε σχετικά χαμηλούς μέσους δασμολογικούς συντελεστές, παραχώρησε ισχυρή δασμολογική προστασία σε στρατηγικούς κλάδους, όπως η σιδηρουργία και η χαλυβουργία. Παρομοίως, η Σουηδία εφάρμοσε μια πολιτική στοχευμένης προστασίας των κλάδων της χαλυβουργίας και του μηχανολογικού εξοπλισμού, διατηρώντας γενικά χαμηλούς δασμούς. Η Γερμανία, η Σουηδία και η Ιαπωνία χρησιμοποίησαν ενεργητικά τα μη δασμολογικά μέτρα για να στηρίξουν τις βιομηχανίες τους, όπως η ίδρυση κρατικών «πρότυπων εργοστασίων», κρατικά χρηματοδοτούμενες, ριψοκίνδυνες, μεικτές επιχειρήσεις, υποστήριξη της έρευνας και της ανάπτυξης και δημιουργία θεσμών που προωθούσαν τη συνεργασία δημόσιου-ιδιωτικού τομέα.

Εξαιρέσεις σ' αυτό το ιστορικό πρότυπο αποτέλεσαν η Ελβετία και η Ολλανδία. Ωστόσο, αυτές οι χώρες βρίσκονταν ήδη στο όριο της τεχνολογικής

ανάπτυξης από τον 18ο αιώνα, συνεπώς δεν χρειάζονταν μεγάλη προστασία. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Ολλανδία είχε αναπτύξει ένα εντυπωσιακό φάσμα παρεμβατικών μέτρων μέχρι τον 17ο αιώνα, προκειμένου να οικοδομήσει τη ναυτική και εμπορική υπεροχή της. Επιπλέον, η Ελβετία δεν είχε θεσπίσει νόμο για τις ευρεσιτεχνίες μέχρι το 1907, κάτι που έρχεται σε κατάφωρη αντίθεση με την έμφαση που δίνει η σημερινή ορθοδοξία στην προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι η Ολλανδία κατάργησε, το 1869, το νόμο περί ευρεσιτεχνιών που είχε θεσπίσει το 1817, με την αιτιολογία ότι οι πατέντες ήταν πολιτικά δημιουργημένα μονοπώλια, ασύμβατα με τις αρχές της ελεύθερης αγοράς – μια θέση που φαίνεται να διαφεύγει σήμερα από τους περισσότερους οικονομολόγους της ελεύθερης αγοράς— και δεν θέσπισε νόμο για την κατοχύρωση των ευρεσιτεχνιών μέχρι το 1912.

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, σε πολλές χώρες, η δασμολογική προστασία αποτελούσε βασική συνιστώσα, αλλά ουδόλως τη μοναδική ούτε, αναγκαία, τη σημαντικότερη συνιστώσα της οικονομικής στρατηγικής. Υπήρχαν πολλά άλλα εργαλεία, όπως οι επιδοτήσεις των εξαγωγών, οι δασμολογικές εκπτώσεις σε εισροές που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή εξαγωγίμων προϊόντων, η παροχή μονοπωλιακών δικαιωμάτων, οι διευθετήσεις τύπου καρτέλ, οι κατευθυνόμενες πιστώσεις, ο επενδυτικός σχεδιασμός, ο σχεδιασμός για το ανθρώπινο δυναμικό, η υποστήριξη της έρευνας και ανάπτυξης και η δημιουργία θεσμών που επιτρέπουν τη συνεργασία δημόσιου-ιδιωτικού τομέα. Θεωρείται ότι τις πολιτικές αυτές τις επινόησαν η Ιαπωνία και άλλες χώρες της Ανατολικής Ασίας μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ή η Γερμανία στα τέλη του 19ου αιώνα, αλλά πολλές απ' αυτές έχουν μακροχρόνια καταγωγή.

Τέλος, παρόλο που συμερίζονται τις ίδιες θεμελιώδεις αρχές, υπάρχει σημαντικός βαθμός ποικιλομορφίας μεταξύ των NDC όσον αφορά το μείγμα της πολιτικής τους, πράγμα που υποδεικνύει ότι δεν υπάρχει μοντέλο «για όλους» στο πεδίο της βιομηχανικής ανάπτυξης.

4. Σύγκριση με τις Σημερινές Αναπτυσσόμενες Χώρες

Οι ελάχιστοι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι που έχουν γνώση της ιστορίας του προστατευτισμού στις σημερινές ανεπτυγμένες χώρες (NDC) προσπαθούν να αποφύγουν το προφανές συμπέρασμα – δηλαδή ότι ο προστατευτισμός μπορεί να είναι πολύ χρήσιμος για την οικονομική ανάπτυξη— υποστηρίζοντας ότι, ενώ πιθανώς είναι αναγκαία κάποια ελάχιστη δασμολογική προστασία, οι περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες έχουν δασμολογικούς συντελεστές πολύ υψηλότερους από ό,τι οι περισσότερες NDC στο παρελθόν.

Επί παραδείγματι οι Little et al. (1970) υποστηρίζουν ότι «εκτός από τη Ρωσία, τις ΗΠΑ, την Ισπανία και την Πορτογαλία, δεν φαίνεται ότι τα επίπεδα των δασμών κατά το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα, όταν βεβαίως ήταν υψηλότερα σε περισσότερες χώρες σε σχέση με τον 19ο αιώνα, τα οποία προσέφεραν συνήθως βαθμούς προστασίας πολύ υψηλότερους από ό,τι ο βαθμός προώθησης της βιομηχανίας που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μπορούν, πιθανώς, να δικαιολογηθούν για τις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες [όπου οι δασμοί είναι, όπως υποστηρίζουν οι ίδιοι, της τάξης του 20%, το μέγιστο, ακόμη και στις πιο φτωχές και σχεδόν μηδενικοί στις πιο προηγμένες αναπτυσσόμενες χώρες]» (σ.163–64). Παρομοίως, η Παγκόσμια Τράπεζα (1991) ισχυρίζεται ότι «αν και οι βιομηχανικές χώρες ωφελήθηκαν από την υψηλότερη φυσική προστασία πριν μειωθεί το κόστος μεταφοράς, από το 1820 ως το 1980 ο μέσος όρος δασμών σε 12 βιομηχανικές χώρες^[22] κυμαινόταν από το 11 έως το 32% ... Αντιθέτως, στις αναπτυσσόμενες χώρες, ο μέσος όρος δασμών για τα βιομηχανικά προϊόντα είναι 34%» (σ. 97, Πλαίσιο 5.2).

Αυτό το επιχείρημα ακούγεται αρκετά λογικό, αλλά είναι άκρως παραπλανητικό υπό μια σημαντική έννοια. Το πρόβλημα είναι ότι το παραγωγικό χάσμα ανάμεσα στις σημερινές ανεπτυγμένες και στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που υπήρχε, τις προηγούμενες εποχές, ανάμεσα στις πιο προηγμένες και στις λιγότερο προηγμένες σημερινές ανεπτυγμένες χώρες.

Καθ' όλο τον 19ο αιώνα, ο λόγος του κατά κεφαλήν εισοδήματος με όρους ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (PPP) ανάμεσα στις πιο φτωχές ανεπτυγμένες χώρες (ας πούμε, την Ιαπωνία και τη Φιλανδία, από τη μια) και στις πιο πλούσιες (ας πούμε, την Ολλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο, από την άλλη) ήταν περίπου 2 ή 4 προς 1. Σήμερα, το χάσμα στο κατά κεφαλήν εισόδημα με όρους PPP ανάμεσα στις πιο ανεπτυγμένες χώρες (π.χ., την Ελβετία, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ) και τις ελάχιστα ανεπτυγμένες (π.χ. την Αιθιοπία, το Μαλάουι, την Τανζανία) κυμαίνεται συνήθως ανάμεσα στο 50-60 προς 1. Οι μεσαίου επιπέδου αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Νικαράγουα (με \$2.060), η Ινδία (με \$2.230) και η Ζιμπάμπουε (με \$2.690) πρέπει να αρκестούν σε χάσματα παραγωγικότητας της τάξης του 10 ή 15 προς 1. Ακόμη και για τις αρκετά προηγμένες αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Βραζιλία (με \$6.840) ή η Κολομβία (με \$5.580), το χάσμα παραγωγικότητας σε σχέση με τις κορυφαίες βιομηχανικές χώρες είναι περίπου 5 προς 1.

Αυτό σημαίνει ότι οι σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες πρέπει να επιβάλουν πολύ υψηλότερους δασμούς από εκείνους που επέβαλαν οι σημερινές ανεπτυγμένες χωρίς σε πιο πρώιμες εποχές, προκειμένου να εξασφαλίσουν τον ίδιο βαθμό πραγματικής προστασίας των βιομηχανιών τους μ' αυτόν που πα-

ρείχαν κατά το παρελθόν οι σημερινές ανεπτυγμένες χώρες στη δική τους βιομηχανία.

Επί παραδείγματι, όταν στα τέλη του 19ου αιώνα οι ΗΠΑ προσέφεραν δασμολογική προστασία κατά μέσο όρο άνω του 40% στις βιομηχανίες τους, το κατά κεφαλήν εισόδημά τους με όρους PPP αντιστοιχούσε, ήδη, στα δύο τρίτα, περίπου, του αντίστοιχου κατά κεφαλήν εισοδήματος της Βρετανίας. Και αυτό έγινε σε μια εποχή που η «φυσική προστασία» λόγω απόστασης, ιδιαίτερα σημαντική για τις ΗΠΑ, ήταν πολύ υψηλότερη από ό,τι σήμερα. Συγκριτικά λοιπόν, ο σταθμισμένος, έναντι της αξίας των εισαγωγών, μέσος όρος δασμολογικών συντελεστών της τάξης του 71%, που συνήθως είχε η Ινδία πριν από τη συμφωνία στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ), παρόλο που το κατά κεφαλήν εισόδημά της με όρους PPP είναι μόνο το ένα δέκατο πέμπτο [1:15] εκείνου των ΗΠΑ, την κάνει να μοιάζει με πρωταθλήτρια του ελεύθερου εμπορίου. Μετά τη συμφωνία στον ΠΟΕ, η Ινδία μείωσε τον σταθμισμένο, έναντι της αξίας των εισαγωγών, μέσο δασμολογικό συντελεστή της στο 32%, δηλαδή τον έφερε σ' ένα επίπεδο χαμηλότερο από εκείνο στο οποίο έπεσε ποτέ ο μέσος δασμολογικός συντελεστής των ΗΠΑ, από το τέλος του αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ας πάρουμε όμως ένα λιγότερο ακραίο παράδειγμα: το 1875, η Δανία διατηρούσε μέσο δασμολογικό συντελεστή της τάξης του 15-20%, όταν το εισόδημά της ήταν ελαφρώς χαμηλότερο από το 60% του εισοδήματος της Βρετανίας. Μετά τη συμφωνία στον ΠΟΕ, η Βραζιλία μείωσε τον σταθμισμένο, έναντι της αξίας των εισαγωγών, μέσο όρο των δασμολογικών συντελεστών της από το 41% στο 27%, ένα επίπεδο που δεν είναι πολύ υψηλότερο από αυτό της Δανίας, ενώ το εισόδημά της με όρους PPP μετά βίας αναλογεί στο 20% εκείνου των ΗΠΑ.

Υπ' αυτό το πρίσμα, δεδομένου του χάσματος παραγωγικότητας, ακόμη και τα σχετικά υψηλά επίπεδα προστασίας που υπήρχαν στις αναπτυσσόμενες χώρες μέχρι τη δεκαετία του 1980 δεν φαίνονται υπερβολικά με βάση τα ιστορικά πρότυπα των σημερινών ανεπτυγμένων χωρών. Όσον αφορά τα πολύ πιο χαμηλά επίπεδα δασμών που έχουν επικρατήσει ύστερα από δύο δεκαετίες εκτεταμένης φιλελευθεροποίησης του εμπορίου σ' αυτές τις χώρες, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες είναι, στην πραγματικότητα, λιγότερο προστατευμένες από ό,τι οι σημερινές ανεπτυγμένες σε πιο πρώιμες εποχές.

5. Μαθήματα για το Παρόν

Η ιστορική εικόνα είναι πεντακάθαρη. Οι σημερινές ανεπτυγμένες χώρες, όταν βρίσκονταν στην περίοδο κατά την οποία προσπαθούσαν να καλύψουν την απόσταση από τις πιο πλούσιες χώρες της εποχής, χρησιμοποίησαν την κρατική παρέμβαση στο εμπόριο και στη βιομηχανία, προκειμένου να υποστηρίξουν τις νηπιακές βιομηχανίες τους. Οι μορφές και η έμφαση της πολιτικής μπορεί να διέφεραν μεταξύ αυτών των χωρών, αλλά ουδείς μπορεί να αρνηθεί ότι χρησιμοποίησαν ενεργητική προστατευτική πολιτική. Και, σε σχετικούς όρους (δηλαδή, παίρνοντας υπ' όψιν το χάσμα παραγωγικότητας με τις πιο ανεπτυγμένες χώρες), πολλές από αυτές προστάτευαν τις βιομηχανίες τους πολύ περισσότερο από ό,τι τις προστάτευαν οι σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες.

Εάν, λοιπόν, έτσι έχουν τα πράγματα, η τρέχουσα οικονομική ορθοδοξία που υπερασπίζεται το ελεύθερο εμπόριο και τη μη παρέμβαση του κράτους στη βιομηχανία έρχεται σε σύγκρουση με την ιστορική εμπειρία και οι ανεπτυγμένες χώρες που προπαγανδίζουν αυτή την άποψη φαίνεται πράγματι ότι «έχουν γκρεμίσει τη σκάλα» που χρησιμοποίησαν για φτάσουν στο σημείο που βρίσκονται σήμερα.

Ο μόνος δυνατός τρόπος για να αντικρούσουν οι ανεπτυγμένες χώρες αυτή την κατηγορία θα είναι να υποστηρίξουν ότι η πολιτική της ενεργητικής παρέμβασης στο εμπόριο και στην προώθηση της βιομηχανίας που οι ίδιες είχαν εφαρμόσει ήταν κάποτε ευεργετική για την οικονομική ανάπτυξη, αλλά δεν είναι πια, επειδή οι «καιροί έχουν αλλάξει». Ακόμη κι αν αγνοήσουμε την ανεπάρκεια πειστικότητας του επιχειρήματος, οι φτωχές επιδόσεις στην οικονομική μεγέθυνση των αναπτυσσόμενων χωρών, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, καθιστούν αυτή τη γραμμή άμυνας απλώς αστήρικτη. Ανάλογα βέβαια με τα δεδομένα που χρησιμοποιούμε, αλλά γενικά μιλώντας, το κατά κεφαλήν εισόδημα στις αναπτυσσόμενες χώρες αυξανόταν κατά 3% ετησίως ανάμεσα στο 1960 και το 1980, αλλά μόνο κατά 1,5%, περίπου, ανάμεσα στο 1980 και το 2000. Όμως, ακόμη κι αυτό το 1,5% μειώνεται σε 1%, αν αφαιρέσουμε την Ινδία και την Κίνα, που δεν ακολούθησαν τις φιλελεύθερες εμπορικές και βιομηχανικές πολιτικές που συνιστούν οι ανεπτυγμένες χώρες.

Έτσι, ο κάθε νεοφιλελεύθερος οικονομολόγος αντιμετωπίζει ένα παράδοξο. Οι αναπτυσσόμενες χώρες σημείωναν πολύ ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση, όταν εφαρμόζαν τις «κακές» εμπορικές και βιομηχανικές πολιτικές, κατά την εικοσαετία 1960–1980, από ό,τι τις δύο επόμενες δεκαετίες που εφαρμόζαν τις «καλές» (ή τουλάχιστον «καλύτερες»). Η προφανής λύση αυτού του παραδόξου είναι να αναγνωρίσει κανείς ότι οι υποτιθέμενα καλές πολιτικές δεν είναι καλές για τις αναπτυσσόμενες χώρες και ότι οι «κακές» πολιτικές είναι καλές γι' αυτές. Προς επίρρωση αυτού του συμπεράσματος έρχεται το γε-

γονός ότι οι «κακές» πολιτικές είναι επίσης οι πολιτικές που χρησιμοποίησαν οι σημερινές ανεπτυγμένες χώρες όταν ήταν αναπτυσσόμενες.

Δεδομένων αυτών των επιχειρημάτων, μπορούμε απλώς να συμπεράνουμε ότι, συνιστώντας τις υποτιθέμενα καλές πολιτικές, οι σημερινές ανεπτυγμένες χώρες, στην πραγματικότητα, «γκρεμίζουν τη σκάλα» με την οποία σκαρφάλωσαν στην κορυφή έτσι ώστε να μη τη χρησιμοποιήσουν οι αναπτυσσόμενες χώρες. Ας αποδεχτώ ότι αυτή η ενέργεια μπορεί να προέρχεται, όντως, από (πλανημένη) καλή θέληση. Κάποιοι από τους πολιτικούς και τους ακαδημαϊκούς των σημερινών ανεπτυγμένων χωρών που προβαίνουν σ' αυτές τις συστάσεις μπορεί να πιστεύουν ειλικρινά ότι οι δικές τους χώρες αναπτύχθηκαν μέσω του ελεύθερου εμπορίου και άλλων μη παρεμβατικών πολιτικών και να θέλουν να επωφεληθούν εξίσου οι αναπτυσσόμενες χώρες. Ωστόσο, αυτό δεν καθιστά το όλο εγχείρημα λιγότερο βλαβερό για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Στην πραγματικότητα, μπορεί να είναι πολύ πιο επικίνδυνο από ό,τι το «γκρέμισμα της σκάλας» που βασίζεται στα ωμά εθνικά συμφέροντα, εφόσον ο φαραισαϊσμός μπορεί να είναι πιο επίμονος από το ιδιοτελές συμφέρον.

Όποια πρόθεση κι αν κρύβεται πίσω από το «εμποδίζω όσους έρχονται πίσω μου να ανέβουν, γκρεμίζοντας τη σκάλα», παραμένει γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι οι υποτιθέμενα καλές πολιτικές δεν στάθηκαν ικανές να δημιουργήσουν τον υπεσχημένο αναπτυξιακό δυναμισμό στις αναπτυσσόμενες χώρες, τις δύο προηγούμενες δεκαετίες. Στην πραγματικότητα, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες η οικονομική μεγέθυνση απλώς κατέρρευσε.

Τι μπορεί να γίνει, λοιπόν; Αν και η διατύπωση μιας λεπτομερούς ατζέντας δράσης υπερβαίνει το αντικείμενο του παρόντος άρθρου, ίσως χρειάζεται να επισημανθούν ορισμένα ζητήματα.

Κατ' αρχάς, τα ιστορικά γεγονότα σχετικά με τις αναπτυξιακές εμπειρίες των ανεπτυγμένων χωρών θα πρέπει να δημοσιοποιηθούν ευρέως. Δεν πρόκειται απλώς για «αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας», είναι αναγκαίο να δοθεί η δυνατότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες να επιλέξουν τις πολιτικές τους βασισμένες στα πραγματικά γεγονότα. Δεν θέλω να δώσω την εντύπωση ότι κάθε αναπτυσσόμενη χώρα θα πρέπει να υιοθετήσει μια στρατηγική ενεργητικής προώθησης της νηπιακής βιομηχανίας της, όπως η Βρετανία τον 18ο αιώνα, οι ΗΠΑ τον 19ο αιώνα ή η Κορέα τον 20ό. Κάποιες από αυτές μπορεί, όντως, να ωφεληθούν ακολουθώντας το μοντέλο των Ελβετών ή του Χονγκ Κονγκ. Ωστόσο, η όποια στρατηγική επιλογή πρέπει να γίνει με πλήρη επίγνωση ότι, ιστορικά, η μεγάλη πλειονότητα των οικονομικά επιτυχημένων χωρών χρησιμοποίησε την εκ διαμέτρου αντίθετη [από τη συνιστώμενη σήμερα] στρατηγική για να αποκτήσει πλούτο.

Επιπροσθέτως, πρέπει να αλλάξουν εκ βάθρων οι πολιτικοί όροι που απαιτούνται για να δοθεί οικονομική βοήθεια από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Παγκόσμια Τράπεζα ή τις δωρήτριες κυβερνήσεις. Αυτοί οι όροι πρέπει να βασίζονται στην αναγνώριση ότι πολλές από τις πολιτικές που θεωρούνται κακές δεν είναι καθόλου κακές και ότι δεν μπορεί να υπάρξει «βέλτιστη πρακτική» την οποία οφείλουν να εφαρμόζουν όλες οι χώρες. Δεύτερον, οι κανόνες του ΠΟΕ και άλλων πολυμερών εμπορικών συμφωνιών πρέπει να ξαναγραφτούν με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπεται η πραγματική χρήση των εργαλείων ενίσχυσης των νηπιακών βιομηχανιών (δηλ. δασμών, επιδοτήσεων).

Αν οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν πολιτικές (και θεσμούς) που είναι πιο κατάλληλες για το στάδιο της ανάπτυξής τους και για τις άλλες συνθήκες που αντιμετωπίζουν θα αναπτυχθούν πιο γρήγορα, όπως όντως συνέβη στις δεκαετίες του 1960 και 1970. Μ' αυτό τον τρόπο, δεν θα ωφεληθούν μόνο οι ίδιες, αλλά, μακροπρόθεσμα, και οι ανεπτυγμένες χώρες, καθώς θα αυξηθούν οι ευκαιρίες εμπορίου και επενδύσεων των ανεπτυγμένων στις αναπτυσσόμενες χώρες. Το ότι οι ανεπτυγμένες χώρες δεν είναι ικανές να το αντιληφθούν είναι η τραγωδία της εποχής μας.

Σημειώσεις

[1]. Η Βρετανία ήταν η πρώτη χώρα που εισήγαγε τον μόνιμο φόρο εισοδήματος, στα 1842. Η Δανία εισήγαγε τη φορολογία εισοδήματος το 1903. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο νόμος για τη φορολογία εισοδήματος ακυρώθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο ως «αντισυνταγματικός». Η δέκατη έκτη τροπολογία, που επέτρεπε τον ομοσπονδιακό φόρο εισοδήματος, υιοθετήθηκε μόλις το 1913. Στο Βέλγιο, ο φόρος εισοδήματος θεσπίστηκε μόλις το 1919. Στην Πορτογαλία, ο φόρος εισοδήματος θεσπίστηκε για πρώτη φορά το 1922, αλλά καταργήθηκε το 1928 και θεσπίστηκε ξανά το 1933. Στη Σουηδία, παρά τη μεταγενέστερη φήμη της για την προθυμία της να επιβάλει υψηλούς συντελεστές φορολογίας εισοδήματος, ο εισοδηματικός φόρος θεσπίστηκε το 1932. Βλέπε Chang (2002, σ. 101) για περισσότερες λεπτομέρειες.

[2]. Η σουηδική Riksbank ήταν, κατ' όνομα, η πρώτη επίσημη κεντρική τράπεζα στον κόσμο (ιδρύθηκε το 1688), αλλά μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα δεν μπορούσε να λειτουργεί ως κεντρική τράπεζα, επειδή δεν κατείχε το μονοπώλιο στην έκδοση τραπεζογραμματίων, το οποίο απέκτησε μόλις το 1904. Η πρώτη «πραγματική» κεντρική τράπεζα ήταν η Τράπεζα της Αγγλίας, που ιδρύθηκε το 1694, αλλά απέκτησε πλήρεις αρμοδιότητες κεντρικής τράπεζας το 1844. Οι κεντρικές τράπεζες της Γαλλίας (ίδρ. 1848), του Βελγίου (1851), της Ισπανίας (1874) και της Πορτογαλίας (1891) απέκτησαν το μονοπώλιο έκδοσης χρήματος στα τέλη του 19 ου αιώνα, αλλά οι κεντρικές τράπεζες της Γερμανίας (1905), της Ελβετίας (1907) και της Ιταλίας (1926) απέκτησαν το εκδοτικό προνόμιο μόλις τον 20ό αιώνα. Η Ελβετική Εθνική Τράπεζα ιδρύθηκε το 1907 με τη συγχώνευση τεσσάρων εκδοτριών χρήματος τραπεζών. Το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Σύστημα των ΗΠΑ ιδρύθηκε μόλις το 1913. Ωστόσο, μέχρι το 1915, στο σύστημα ήταν ενταγμένο μόνο το 30% των τραπεζών (που κα-

τείχαν το 50% όλων των τραπεζικών περιουσιακών στοιχείων) και μέχρι αρκετά αργά, το 1929, το 65% των τραπεζών ήταν ακόμη εκτός του συστήματος, αν και εκείνη την εποχή αυτές οι τράπεζες κατείχαν μόνο το 20% των συνολικών τραπεζικών περιουσιακών στοιχείων. Βλέπε Chang (2002, σσ. 94–97) για περισσότερες λεπτομέρειες.

[3]. Επιπλέον, όταν έφτασαν στα όρια της ανάπτυξής τους, οι NDC χρησιμοποίησαν μια σειρά από πολιτικές, προκειμένου να «διασφαλίσουν το προβάδισμα» απέναντι στους υφιστάμενους και δυνητικούς ανταγωνιστές τους. Χρησιμοποίησαν μέτρα ελέγχου στη μεταφορά της τεχνολογίας προς τους δυνητικούς ανταγωνιστές τους (π.χ. έλεγχο της μετανάστευσης ειδικευμένων εργατών ή των εξαγωγών μηχανολογικού εξοπλισμού) και ανάγκασαν τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες να ανοίξουν τις αγορές τους μέσω άνισων συμφωνιών και μέσω της αποικιοκρατίας. Ωστόσο, οι οικονομίες που είχαν τις δυνατότητες να καλύψουν τη διαφορά, είτε ήταν επίσημες είτε άτυπες αποικίες, δεν αποδέχθηκαν αυτά τα περιοριστικά μέτρα. Κινητοποίησαν όλα τα είδη «νόμιμων» και «μη νόμιμων» μέσων για να ξεπεράσουν τα εμπόδια που όρθωναν αυτοί οι περιορισμοί, όπως τη βιομηχανική κατασκοπία, τη λαθροθηρία εργατών και το λαθρεμπόριο μηχανολογικού εξοπλισμού. Βλέπε Chang (2002, σσ. 51–9) για περισσότερες λεπτομέρειες.

[4]. Λέγεται, επίσης, ότι ο Τζορτζ Ουάσιγκτον επέμεινε να φορέσει τα κατώτερης ποιότητας αμερικανικά ρούχα, και όχι τα καλύτερα βρετανικά, στην τελετή ανάληψης της προεδρίας. Και τα δύο επεισόδια θυμίζουν τις πολιτικές της Ιαπωνίας και της Κορέας κατά τη μεταπολεμική περίοδο που επιδίωξαν να ελέγξουν την «κατανάλωση ειδών πολυτελείας», ιδίως των εισαγόμενων ειδών πολυτελείας. Βλ. Chang (1997).

[5]. Το 1840, ο Μπόουρινγκ συμβούλευσε τα κράτη-μέλη του γερμανικού *Zollverein* να καλλιεργήσουν σιτάρι και να το πουλήσουν για να αγοράσουν βρετανικά βιομηχανικά προϊόντα (Landes, 1998, σ. 521).

[6]. Ακόμη κι όταν αναγνωρίζεται η ύπαρξη υψηλών δασμών, η σημασία της υποβαθμίζεται. Επί παραδείγματι, σε μια εργασία που θεωρούνταν μέχρι πρόσφατα μια αντιπροσωπευτική επισκόπηση της αμερικανικής οικονομικής ιστορίας, ο North (1965) αναφέρει μία φορά τους δασμούς μόνο και μόνο για να τους απορρίψει ως ασήμαντο παράγοντα, όσον αφορά την εξήγηση της βιομηχανικής ανάπτυξης των ΗΠΑ. Υποστηρίζει, χωρίς να μπαίνει στον κόπο να το τεκμηριώσει, παραθέτοντας μόνο μια άκρως προκατειλημμένη, δευτερεύουσα πηγή (την κλασική μελέτη του F. Taussig, 1892), ότι «ενώ οι δασμοί έγιναν όλο και πιο προστατευτικοί στα χρόνια μετά από τον Εμφύλιο Πόλεμο, είναι αμφίβολο αν επέδρασαν σοβαρά στην επέκταση της βιομηχανίας» (σ. 694).

[7]. Στο έργο του για τον *Πλούτο των Εθνών*, ο Άνταμ Σμιθ έγραφε: «Οι Αμερικανοί, είτε με τεχνάσματα είτε με όποιο άλλο είδος βίας, σταμάτησαν την εισαγωγή ευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων και μ' αυτόν τον τρόπο, δίνοντας μονοπωλιακό δικαίωμα στους συμπατριώτες τους να κατασκευάζουν παρόμοια προϊόντα, να εκτρέπουν σημαντικό μέρος του κεφαλαίου τους σ' αυτή την απασχόληση, καθυστέρησαν αντί να επιταχύνουν την περαιτέρω αύξηση αξίας της ετήσιας παραγωγής τους και εμπόδισαν αντί να προωθήσουν την πρόοδο της χώρας τους προς τον πραγματικό πλουτισμό και το μεγαλείο» (Smith, 1973 [1776], σσ. 347–48).

[8]. Ο Bairoch (1993, σ. 17) αποδίδει στον Χάμιλτον την επινόηση του όρου «νηπιακή βιομηχανία».

[9]. Σύμφωνα με τους Elkins & McKittrick (1993), «καθώς αποκαλυπτόταν η χαμιλτονική δυναμική ... – ένα αρκετά μεγάλο χρηματοδοτούμενο χρέος, μια ισχυρή εθνική τράπεζα, έμμεσοι φόροι, εθνικά επιδοτούμενες βιομηχανίες και τελικά μόνιμος στρατός— ο παραλληλισμός με τον Γουόλπολ , σε κάθε σημείο, ήταν πολύ εμφανής για να μη γίνει αντιληπτός. Ως αντίσταση σ' αυτή την πολιτική και σε οτιδήποτε συνεπαγόταν, εγέρθηκε η 'επιρροή του Τζέφερσον'» (σ. 19).

[10]. Απαντώντας στο κύριο άρθρο μιας εφημερίδας που προέτρεπε να απελευθερωθούν αμέσως οι σκλάβοι, ο Λίνκολν έγραψε: «Αν μπορούσα να σώσω την Ένωση χωρίς να ελευθερώσω κανέναν σκλάβο, θα το έκανα. Και αν μπορούσα να τη σώσω ελευθερώνοντας όλους τους σκλάβους, θα το έκανα. Και αν μπορούσα να τη σώσω ελευθερώνοντας μερικούς και αφήνοντας τους άλλους, επίσης θα το έκανα» (Garraty & Carnes, 2000, σ. 405).

[11]. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ουδέποτε εφάρμοσαν το ελεύθερο εμπόριο στον ίδιο βαθμό με τη Βρετανία, στην περίοδο του ελεύθερου εμπορίου της (1860 - 1932). Δεν είχαν ποτέ μηδενικούς δασμούς όπως η Βρετανία και ήταν πολύ πιο επιθετικές στη χρήση «κρυφών» προστατευτικών μέτρων. Αυτά περιλάμβαναν: VERs (εθελούσιους εξαγωγικούς περιορισμούς), ποσοστάσεις στην υφαντουργία και στην ένδυση (μέσω της Πολυ-ινικής Συμφωνίας), προστασία και επιδοτήσεις στη γεωργία (πρβλ. με την ανάκληση του Νόμου για τα Σιτηρά στη Βρετανία) και μονομερείς εμπορικές κυρώσεις (ιδίως μέσω της χρήσης των αντιντάμπινγκ φόρων).

[12]. Είμαι ευγνώμων στον Ντάνκαν Γκριν που μου υπέδειξε αυτό το απόσπασμα.

[13]. Οι Shapiro & Taylor (1990) το συνοψίζουν εύστοχα: «Η Boeing δεν θα ήταν η Boeing, ούτε η IBM θα ήταν IBM, είτε στο στρατιωτικό είτε στο εμπορικό πεδίο, χωρίς τα συμβόλαια του Πενταγώνου και την κρατική οικονομική στήριξη της έρευνας» (σ. 866).

[14]. Είναι ενδιαφέρον το ότι ο αναπροσανατολισμός της διδασκαλίας είναι παρόμοιος με αυτόν στην Κορέα τη δεκαετία του 1960. Βλ. You & Chang (1993) για περισσότερες λεπτομέρειες.

[15]. Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή είχε αρνητικά αποτελέσματα, εφόσον ώθησε τους Βρετανούς να απαγορεύουν τη μετανάστευση ειδικευμένων εργατών, ιδίως τη στρατολόγησή τους για δουλειά στο εξωτερικό («δωροδοκία»), το 1719 (βλ. Chang, 2001, για περισσότερες λεπτομέρειες).

[16]. Αν μη τι άλλο, το νέο δασμολογικό καθεστώς, στην πραγματικότητα, στρεφόταν κατά της ανάπτυξης της βιομηχανίας. Ο πολιτικός Jules Méline, που εκπόνησε το δασμολόγιο, ήταν σαφώς αντίθετος με την μεγάλης κλίμακας εκβιομηχάνιση, πιστεύοντας ότι η Γαλλία θα έπρεπε να παραμείνει μια χώρα των ανεξάρτητων αγροτών και των μικρών εργαστηρίων (Kuisel, 1981, σ. 18).

[17]. Οι 16 χώρες είναι αλφαβητικά οι εξής: Αυστραλία, Αυστρία, Βέλγιο, Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ιαπωνία, Ιταλία, Καναδάς, Νορβηγία, Ολλανδία, Σουηδία και Φιλανδία.

[18]. Βλέπε τη σημείωση 17.

[19]. Εκτιμάται ότι, το 1945, το ιαπωνικό ΑΕΠ (όχι κατά κεφαλήν) μειώθηκε στο 48% του προηγούμενου υψηλότερου επιπέδου του, του 1943. Ωστόσο, αυτή η πτώση ήταν λιγότερο δραματική από την πτώση που βίωσε η Γερμανία, όπου το ΑΕΠ του 1946 αντιστοιχούσε μόνο στο 40% του ΑΕΠ του 1944, έτος της αιχμής του, ή η Αυστρία όπου το ΑΕΠ του 1945 αντιστοιχούσε μόνο στο 41% των υψηλότερων επιπέδων στα οποία είχε φτάσει το 1941 και το 1944. Βλ. Maddison (1989, σσ. 120–121, Πίνακας Β-2).

[20]. Υπάρχει, πλέον, εκτενής βιβλιογραφία για τη συζήτηση που διεξάγεται πάνω σ' αυτό το θέμα. Βλ. Johnson (1984) και Chang (1993) για την πιο πρώιμη φάση της συζήτησης. Βλ. Akyuz et al. (1998) και Chang (υπό έκδοση 2003), για την πιο πρόσφατη φάση.

[21]. Με την πρόσφατη κρίση στην Κορέα [αναφέρεται στην «ασιατική κρίση του 1997»] και την παρατεταμένη ύφεση στην Ιαπωνία, έχει γίνει δημοφιλές το επιχείρημα ότι οι ενεργητικές εμπορικές και βιομηχανικές πολιτικές αποδείχθηκαν λανθασμένες. Παρόλο που το παρόν άρθρο δεν είναι ο κατάλληλος τόπος για εισέλθω σ' αυτή τη συζήτηση, μπορούν να γίνουν ελάχιστες επισημάνσεις (για την κριτική αυτής της άποψης, βλ. Chang, 2000). Πρώτα απ' όλα, είτε πιστεύουμε είτε όχι ότι τα πρόσφατα προβλήματα στην Ιαπωνία και την Κορέα οφείλονται στις ενεργητικές εμπορικές, βιομηχανικές και τεχνολογικές πολιτικές (ΙΤΤ), δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι σ' αυτές τις πολιτικές οφείλεται το «θαύμα» τους. Δεύτερον, η Ταϊβάν, παρότι εφάρμοσε ενεργητικές ΙΤΤ πολιτικές, δεν υπέστη οποιαδήποτε χρηματοπιστωτική ή μακροοικονομική κρίση. Τρίτον, όλοι οι ενήμεροι παρατηρητές της Ιαπωνίας, ανεξαρτήτως των απόψεών τους, συμφωνούν ότι η τρέχουσα ύφεση της χώρας δεν μπορεί να αποδοθεί στην κρατική βιομηχανική πολιτική – σχετίζεται περισσότερο με παράγοντες όπως το διαρθρωτικό πλεόνασμα των αποταμιεύσεων, η άκαιρη χρηματοπιστωτική φιλελευθεροποίηση (που οδήγησε στην οικονομία της φούσκας) και η μακροοικονομική κακοδιαχείριση. Τέταρτον, στην περίπτωση της Κορέας, η βιομηχανική πολιτική αποδιαρθρώθηκε ως επί το πλείστον στα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν άρχισε να αυξάνεται το χρέος που οδήγησε στην πρόσφατη κρίση, συνεπώς δεν μπορεί να κατηγορηθεί η βιομηχανική πολιτική για την κρίση. Πράγματι, αν μη τι άλλο, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο τερματισμός της βιομηχανικής πολιτικής συνέβαλε στην πρόκληση της κρίσης καθιστώντας ευκολότερες τις «μιμητικές-περιττές επενδύσεις» (*duplicative investments*) [δηλαδή, συγκέντρωση επενδύσεων σε έναν και τον αυτό κλάδο παραγωγής, οι οποίες, όταν δεν υπάρχει επαρκής ζήτηση για το προϊόν αυτού του κλάδου, οδηγούν τελικά σε υποαπασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου] (βλ. Chang et al., 1998).

[22]. Είναι η Αυστρία, το Βέλγιο, η Δανία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, η Ολλανδία, η Ισπανία, η Σουηδία, η Ελβετία, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι Ηνωμένες Πολιτείες.

Αναφορές

- Akyuz, Y., Chang, H-J. & Kozul-Wright, R. 1998. "New Perspectives on East Asian Development." *Journal of Development Studies*, vol. 34, no. 6.
- Allen, G.C. 1981. *A Short Economics History of Modern Japan*. 4th edition. London and Basingstoke: Macmillan.
- Amsden, A. 1989. *Asia's Next Giant*. New York: Oxford University Press.
- Amsden, A. & Singh, A. 1994. "The Optimal Degree of Competition and Dynamic Efficiency in Japan and Korea." *European Economic Review*, vol. 38, nos. 3 and 4.
- Bairoch, P. 1993. *Economics and World History—Myths and Paradoxes*. Brighton: Wheastheaf.
- Baumol, W., Wolff, E. & Blackman, S. 1989. *Productivity and American Leadership*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Bhagwati, J. 1985. *Protectionism*. Cambridge: MIT Press.
- Biucchi, B. 1973. "The Industrial Revolution in Switzerland" in C. Cipolla (ed.), *The Fontana Economic History of Europe*, Vol. 4: *The Emergence of Industrial Societies-Part Two*. Glasgow: Collins.
- Blackbourn, D. 1997. *The Fontana History of Germany, 1780–1918*. London: Fontana Press.
- Bohlin, J. 1999. "Sweden: The Rise and Fall of the Swedish Model" in J. Foreman-Peck & G. Federico (eds.), *European Industrial Policy—The Twentieth-Century Experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Boxer, C. 1965. *The Dutch Seaborne Empire, 1600–1800*. London: Hutchinson.
- Brisco, N. 1907. *The Economic Policy of Robert Walpole*. New York: Columbia University Press.
- Bury, J. 1964. *Napoleon III and the Second Empire*. London: English University Presses Ltd.
- Cameron, R. 1953. "The Crédit Mobilier and the Economic Development of Europe." *Journal of Political Economy*, vol. 61, no. 6.
- Chang, H-J. 1993. "The Political Economy of Industrial Policy in Korea." *Cambridge Journal of Economics*, vol. 17, no. 2.
- Chang, H-J. 1994. *The Political Economy of Industrial Policy*. London: Macmillan Press.
- Chang, H-J. 1997. "Luxury Consumption and Economic Development," μια έκθεση που ετοιμάστηκε για την UNCTAD, *Trade and Development Report*.
- Chang, H-J. 1998. "Globalisation, Transnational Corporations, and Economic Development" in D. Baker, G. Epstein, and R. Pollin (eds.), *Globalisation and Progressive Economic Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chang, H-J. 2000. "The Hazard of Moral Hazard—Untangling the Asian Crisis." *World Development*, vol. 28, no. 4.
- Chang, H-J. 2001. "Intellectual Property Rights and Economic Development—Historical Lessons and Emerging Issues." *Journal of Human Development*, vol. 2, no. 2.
- Chang, H-J. 2002. *Kicking Away the Ladder—Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Press.
- Chang, H-J. υπό έκδοση (2003). "Industrial Policy and East Asia—The Miracle, the Crisis, and the Future" in K. S. Jomo (ed.), *Manufacturing Competitiveness in Asia—How Internationally Competitive National Firms and Industries Developed in East Asia*. London and New York: RoutledgeCurzon.

- Chang, H-J. & Kozul-Wright, R. 1994. "Organising Development: Comparing the National Systems of Entrepreneurship in Sweden and South Korea." *Journal of Development Studies*, vol. 30, no. 4.
- Chang, H-J., Park, H-J. & Yoo, C. G. 1998. "Interpreting the Korean Crisis: Financial Liberalisation, Industrial Policy, and Corporate." *Cambridge Journal of Economics*, vol. 22, no. 6.
- Cochran, T. & Miller, W. 1942. *The Age of Enterprise: A Social History of Industrial America*. New York: Macmillan Company.
- Conkin, P. 1980. *Prophets of Prosperity: America's First Political Economists*. Bloomington: Indiana University Press.
- Corden, M. 1974. *Trade Policy and Economic Welfare*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, N. 1999. *The Isles—A History*. London and Basingstoke: Macmillan.
- Davis, R. 1966. "The Rise of Protection in England, 1689–1786." *Economic History Review*, vol. 19, no. 2.
- Defoe, D. 1728. *A Plan of the English Commerce*, εκδόθηκε από C. Rivington: ανατυπώθηκε από Basil Blackwell, Oxford, το 1928.
- Dorfman, J. & Tugwell, R. 1960. *Early American Policy—Six Columbia Contributors*. New York: Columbia University Press.
- Edquist, C. & Lundvall, B-Å. 1993. "Comparing the Danish and Swedish Systems of Innovation" in R. Nelson (ed.), *National Innovation Systems*. New York: Oxford University Press.
- Elkins, S. & McKittrick, E. 1993. *The Age of Federalism*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Evans, P. 1995. *Embedded Autonomy—States & Industrial Transformation*. Princeton: Princeton University Press.
- Fransman, M. & King, K. (eds.) 1984. *Technological Capability in the Third World*. London and Basingstoke: Macmillan.
- Foner, E. 1998. *The Story of American Freedom*. New York: W.W. Norton & Company.
- Frayssé, O. 1994. *Lincoln, Land, and Labour*, μτφρ S. Neely από την αρχική γαλλική έκδοση του 1988, Paris, Publications de la Sorbonne. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Gallagher, J. & Robinson, R. 1953. "The Imperialism of Free Trade." *Economic History Review*, vol. 6, no. 1.
- Garraty, J. & Carnes, M. 2000. *The American Nation—A History of the United States*. 10th edition. New York: Addison Wesley Longman.
- Gustavson, C. 1986. *The Small Giant: Sweden Enters the Industrial Era*. Athens, Ohio: Ohio State University Press.
- Hall, P. 1986. *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*. Cambridge: Polity Press.
- Henderson, W. 1972. *Britain and Industrial Europe, 1750–1870*. 3rd edition. Leicester: Leicester University Press.
- Henderson, W. 1983. *Friedrich List—Economist and Visionary, 1789–1846*. London: Frank Cass.
- Johnson, C. 1982. *The MITI and the Japanese Miracle*. Stanford: Stanford University Press.
- Johnson, C. 1984. "Introduction," in C. Johnson (ed.), *The Industrial Policy Debate*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies.

- Kindleberger, C. 1975. "The Rise of Free Trade in Western Europe, 1820–1875». *Journal of Economic History*, vol. 35, no. 1.
- Kindleberger, C. 1978. "Germany's Overtaking of England, 1806 to 1914" (chapter 7), in *Economic Response: Comparative Studies in Trade, Finance, and Growth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Korpi, W. 1983. *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kossmann, E. 1978. *The Low Countries, 1780–1940*. Oxford: Clarendon Press.
- Kozul-Wright, R. 1995. "The Myth of Anglo-Saxon Capitalism: Reconstructing the History of the American State," in H-J. Chang & R. Rowthorn (eds.), *Role of the State in Economic Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuisel, R. 1981. *Capitalism and the State in Modern France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lall, S. 1992. "Technological Capabilities and Industrialisation." *World Development*, vol. 20, no. 2.
- Lall, S. & Teubal, M. 1998. "Market-Stimulating Technology Policies in Developing Countries: A Framework with Examples from East Asia." *World Development*, vol. 26, no. 8.
- Landes, D. 1998. *The Wealth and Poverty of Nations*. New York: W.W. Norton & Company.
- List, F. 1885. *The National System of Political Economy*, μτφρ. από το γερμανικό πρωτότυπο, έκδοσης 1841, από τον Sampson Lloyd. London: Longmans, Green, and Company.
- Little, I., Scitovsky, T. & Scott, M. 1970. *Industry in Trade in Some Developing Countries—A Comparative Study*. London: Oxford University Press.
- LO (*Landsorganisationen i Sverige*) 1963. *Economic Expansion and Structural Change*, επιμ. και μτφρ. T. Johnston. London: George Allen and Unwin.
- Luedde-Neurath, R. 1986. *Import Controls and Export-Oriented Development: A Re-assessment of the South Korean Case*. Boulder: Westview Press.
- Luthin, R. 1944. "Abraham Lincoln and the Tariff." *The American Historical Review*, vol. 49, no. 4.
- Machlup, F. & Penrose, E. 1950. "The Patent Controversy in the Nineteenth Century." *Journal of Economic History*, vol. 10, no. 1.
- Maddison, A. 1989. *The World Economy in the 20th Century*. Paris: OECD.
- Maddison, A. 1995. *Monitoring the World Economy*. Paris: OECD.
- McCusker, J. 1996. "British Mercantilist Policies and the American Colonies," in S. Engerman & R. Gallman (eds.), *The Cambridge Economic History of the United States*, Vol. 1: *The Colonial Era*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McPherson, W. J. 1987. *The Economic Development of Japan, 1868–1941*. London: Macmillan Press (Cambridge University Press edition, 1995).
- Milward, A. & Saul, S. 1979. *The Economic Development of Continental Europe, 1780–1870*. 2nd edition. London: George Allen & Unwin.
- Mowery, D. & Rosenberg, N. 1993. "The U. S. National Innovation System," in R. Nelson (ed.), *National Innovation Systems—A Comparative Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- North, D. 1965. "Industrialization in the United States," in H. Habakkuk & M. Postan (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. VI. *The Industrial Revolutions and After: Incomes, Population and Technological Change* (II). Cambridge: Cambridge University Press.

- Nye, J. 1991. "The Myth of Free-Trade Britain and Fortress France: Tariffs and Trade in the Nineteenth Century." *Journal of Economic History*, vol. 51. no. 1.
- Owen, G. 1966. *Industry in the U.S.A.* London: Penguin Books.
- Pekkarinen, J., Pohjola, M., & Rowthorn, B. (eds.) 1992. *Learning from Corporatist Experiences*. Oxford: Clarendon Press.
- Ramsay, G. D. 1982. *The English Woolen Industry, 1500–1750*. London and Basingstoke: Macmillan.
- Reinert, E. 1996. "Diminishing Returns and Economic Sustainability: The Dilemma of Resource-based Economies under a Free Trade Regime," in H. Stein et al. (eds.), *International Trade Regulation, National Development Strategies and the Environment—Towards Sustainable Development?* Center for Development and the Environment: University of Oslo.
- Reinert, E. 1998. "Raw Materials in the History of Economic Policy—Or Why List (the protectionist) and Cobden (the free trader) Both Agreed on Free Trade in Corn," in G. Cook (ed.), *The Economics and Politics of International Trade—Freedom and Trade*, Volume 2. London: Routledge.
- Ruggiero, R. 1998. "Whither the Trade System Next?," in J. Bhagwati & M. Hirsch (eds.), *The Uruguay Round and Beyond—Essays in Honour of Arthur Dunkel*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sachs, J. & Warner, A. 1995. "Economic Reform and the Process of Global Integration." *Brookings Papers on Economic Activity*, 1995, no. 1.
- Samuelsson, K. 1968. *From Great Power to Welfare State*. London: Allen & Unwin.
- Schiff, E. 1971. *Industrialisation without National Patents—the Netherlands, 1869–1912 and Switzerland, 1850–1907*. Princeton: Princeton University Press.
- Shapiro, H. & Taylor, L. 1990. "The State and Industrial Strategy." *World Development*, vol. 18, no. 6.
- Shonfield, A. 1965. *Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. 1937 [1776]. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Πρώτη έκδοση 1776; επιμ., προλεγόμενα και σημειώσεις, συνόψιση και διευρυμένο ευρετήριο από τον Edwin Cannan, εισαγωγή του Max Lerner, New York: Random House.
- Taussig, F. 1892. *The Tariff History of the United States*. New York: G. Putnam.
- Tilly, R. 1996. "German Industrialisation," in M. Teich & R. Porter (eds.), *The Industrial Revolution in National Context—Europe and the USA*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trebilcock, C. 1981. *The Industrialisation of the Continental Powers, 1780–1914*. London and New York: Longman.
- Van Zanden, J. 1996. "Industrialization in the Netherlands," in M. Teich & R. Porter (eds.), *The Industrial Revolution in National Context—Europe and the USA*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Zanden, J. 1999. "The Netherlands: The History of an Empty Box," in J. Foreman-Peck & G. Federico (eds.), *European Industrial Policy: The Twentieth Century Experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Wade, R. 1990. *Governing the Market*. Princeton: Princeton University Press.
- World Bank. 1991. *World Development Report, 1991—The Development Challenge*. New York: Oxford University Press.
- World Bank. 1993. *The East Asian Miracle*. New York: Oxford University Press.
- You, J. & Chang, H-J. 1993. "The Myth of Free Labour Market in Korea." *Contributions to Political Economy*, vol. 12.